

Συλλογή της Νομολογίας

99ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
MICHAL BOBEK
της 23ης Σεπτεμβρίου 2020¹

Υπόθεση C-397/19

**ΑΧ
κατά**

Statul Român – Ministerul Finanțelor Publice

[αίτηση του Tribunalul București (πρωτοδικείου Βουκουρεστίου, Ρουμανία)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Συνθήκη για την προσχώρηση της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση – Απόφαση 2006/928/ΕΚ της Επιτροπής για τη θέσπιση μηχανισμού για τη συνεργασία και τον έλεγχο (ΜΣΕ) – Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ – Κράτος δικαίου – Ανεξαρτησία της δικαιοσύνης – Ευθύνη του Δημοσίου – Αστική ευθύνη των δικαστικών λειτουργών λόγω δικαστικής πλάνης»

I. Εισαγωγή

1. Ο ενάγων της κύριας δίκης καταδικάστηκε σε πρώτο βαθμό για ποινικό αδίκημα, εν συνεχεία όμως αθώωθηκε από το δευτεροβάθμιο δικαστήριο. Ήδη έχει ασκήσει ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, ήτοι ενός πολιτικού δικαστηρίου, αγωγή αποζημίωσης κατά του Ρουμανικού Δημοσίου για τη ζημία που ισχυρίζεται ότι υπέστη λόγω της ποινικής του καταδίκης, καθώς και της προσωρινής του κράτησης.

2. Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο έχει αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα διαφόρων πτυχών του ορισμού της αστικής ευθύνης του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης, και της οικείας διαδικασίας που εφαρμόζεται στη Ρουμανία, όπως έχουν προσφάτως τροποποιηθεί, με την υποχρέωση τήρησης των αρχών του κράτους δικαίου. Η υπό κρίση υπόθεση αφορά αγωγή ασκηθείσα κατά του Ρουμανικού Δημοσίου λόγω αστικής ευθύνης. Ωστόσο, το αιτούν δικαστήριο εκφράζει επίσης αμφιβολίες όσον αφορά τις εθνικές διατάξεις που διέπουν κάθε επακόλουθο στάδιο: εφόσον το Δημόσιο υποχρεωθεί σε καταβολή αποζημίωσης, είναι δυνατή η εκ μέρους του άσκηση αγωγής εξ αναγωγής κατά του δικαστικού λειτουργού (δικαστή ή εισαγγελέα). Στην περίπτωση αυτή, το Ministerul Finanțelor Publice (Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών, Ρουμανία) θα ασκούσε ενώπιον πολιτικού δικαστηρίου αγωγή προκειμένου να θεμελιωθεί η αστική ευθύνη του δικαστή ή του εισαγγελέα που υπέπεσε σε πλάνη, εφόσον η εν λόγω δικαστική πλάνη και η ζημία που προκλήθηκε από αυτήν οφείλονται σε κακή πίστη ή βαριά αμέλεια.

¹ Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

3. Η υπό κρίση υπόθεση αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου συνόλου προδικαστικών παραπομπών, οι οποίες αφορούν τις τροποποιήσεις που επέφεραν σε διάφορες πτυχές της ρουμανικής έννομης τάξης οι μεταρρυθμίσεις των λεγόμενων «νόμων για τη δικαιοσύνη». Σε όλες αυτές τις υποθέσεις, τα αιτούντα δικαστήρια έχουν αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα των εθνικών διατάξεων με το δίκαιο της Ένωσης, διερωτώμενα ποια είναι η έννοια και η νομική ισχύς του «μηχανισμού για τη συνεργασία και τον έλεγχο» (στο εξής: ΜΣΕ) που συστάθηκε με την απόφαση 2006/928/ΕΚ της Επιτροπής². Το οριζόντιο αυτό ζήτημα το διαπραγματεύομαι στις –ίδιας ημερομηνίας με τις παρούσες– προτάσεις μου επί των συνεκδικαζομένων υποθέσεων Asociația «Forumul Judecătorilor din România», Asociația «Forumul Judecătorilor din România» και Asociația Mișcarea Pentru Apărarea Statutului Procurorilor, και PJ, και επί των υποθέσεων SO και Asociația «Forumul Judecătorilor din România» κ.λπ.³.

4. Ως εκ τούτου, στις παρούσες προτάσεις μου θα εστιάσω στην ερμηνεία του άρθρου 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης) και του άρθρου 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ, σε σχέση με τις εθνικές διατάξεις που αφορούν την ευθύνη του Δημοσίου και την αστική ευθύνη των δικαστών λόγω δικαστικής πλάνης, καθώς και τη συμβατότητα των διατάξεων αυτών με την αρχή της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης, που κατοχυρώνεται με τις ως άνω διατάξεις του δικαίου της Ένωσης.

II. Το νομικό πλαίσιο

A. Το δίκαιο της Ένωσης

5. Οι κρίσιμες διατάξεις του δικαίου της Ένωσης παρατίθενται στα σημεία 5 έως 12 των προτάσεών μου στην υπόθεση Asociația Forumul Judecătorilor din România κ.λπ.

B. Το ρουμανικό δίκαιο

6. Το άρθρο 1381 του Codul civil (Αστικού Κώδικα) προβλέπει ότι κάθε ζημία θεμελιώνει δικαίωμα αποζημίωσης.

7. Το άρθρο 539, παράγραφος 1, του Codul de procedură penală (Κώδικα Ποινικής Δικονομίας) προβλέπει ότι πρόσωπο που στερήθηκε παρανόμως την προσωπική του ελευθερία δικαιούται αποζημίωση. Κατά το άρθρο 539, παράγραφος 2, του ίδιου κώδικα, η παράνομη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας διαπιστώνεται, κατά περίπτωση, είτε με διάταξη της εισαγγελικής αρχής, με οριστική απόφαση του αρμόδιου για υποθέσεις δικαιωμάτων και ελευθεριών δικαστή ή του αρμόδιου για την προανάκριση δικαστή, είτε με διάταξη ή αμετάκλητη απόφαση του επιληφθέντος δικαιοδοτικού οργάνου.

² Απόφαση της 13ης Δεκεμβρίου 2006, για τη θέσπιση μηχανισμού για τη συνεργασία και τον έλεγχο της προόδου στη Ρουμανία όσον αφορά την επίτευξη των ειδικών στόχων αναφοράς στους τομείς της δικαστικής μεταρρύθμισης και της καταπολέμησης της διαφθοράς (ΕΕ 2006, L 354, σ. 56, στο εξής: απόφαση ΜΣΕ).

³ Προτάσεις της 23ης Σεπτεμβρίου 2020 επί των συνεκδικαζομένων υποθέσεων C-83/19, C-127/19, C-195/19, επί της υποθέσεως C-291/19 και επί της υποθέσεως C-355/19, στο εξής: προτάσεις στην υπόθεση Asociația Forumul Judecătorilor din România κ.λπ., και, κατά συντόμηση σε περιπτώσεις παραπομπής: προτάσεις AFJR.

8. Το άρθρο 541 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας ορίζει ότι:

«1. Η αγωγή αποζημίωσης μπορεί να ασκηθεί από το πρόσωπο που έχει σχετική αξίωση δυνάμει των άρθρων 538 και 539, και, μετά τον θάνατό του, τέτοια αγωγή μπορεί να συνεχιστεί ή να ασκηθεί από τα πρόσωπα που συντηρούνταν από τον θανόντα κατά τον χρόνο του θανάτου του.

2. Η αγωγή μπορεί να ασκηθεί εντός 6 μηνών από την ημέρα κατά την οποία κατέστη αμετάκλητη η απόφαση του δικαστηρίου, η διάταξη του εισαγγελέα ή η διάταξη των δικαστικών αρχών με την οποία διαπιστώνεται η δικαστική πλάνη ή η παράνομη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας.

3. Για την αποκατάσταση της ζημίας που του προκλήθηκε, εκείνος που έχει δικαίωμα αποζημίωσης μπορεί να ασκήσει αγωγή του αστικού δικαίου κατά του Δημοσίου ενώπιον του Tribunalul (πρωτοδικείου) στην περιφέρεια του οποίου βρίσκεται η κατοικία του· η κοινοποίηση της αγωγής στο Δημόσιο γίνεται με επίδοση προς το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών.

[...]»

9. Το καθεστώς της αστικής ευθύνης των δικαστών, το οποίο είχε αρχικά θεσπιστεί με τον Legea nr. 303/2004 privind statutul judecătorilor și procurorilor (νόμο 303/2004 περί του καθεστώτος των δικαστών και των εισαγγελέων), τροποποιήθηκε με τον Legea nr. 242/2018 pentru modificarea și completarea Legii nr. 303/2004 privind statutul judecătorilor și procurorilor (νόμο 242/2018 περί τροποποίησης και συμπλήρωσης του νόμου 303/2004 περί του καθεστώτος των δικαστών και των εισαγγελέων)⁴.

10. Το άρθρο 96 του νόμου 303/2004, όπως τροποποιήθηκε με τον νόμο 242/2018, προβλέπει τα εξής:

«1. Το Δημόσιο ευθύνεται με την περιουσία του για τη ζημία που οφείλεται σε δικαστική πλάνη.

2. Η ευθύνη του Δημοσίου στοιχειοθετείται βάσει των προϋποθέσεων του νόμου και δεν αποκλείει την ευθύνη των δικαστών και των εισαγγελέων οι οποίοι άσκησαν τα καθήκοντά τους επιδεικνύοντας κακή πίστη ή βαριά αμέλεια κατά την έννοια του άρθρου 99¹, ακόμη και αν αυτοί έχουν παύσει να υπηρετούν.

3. Δικαστική πλάνη συντρέχει στην περίπτωση που:

a) στο πλαίσιο ένδικης διαδικασίας, οι διαδικαστικές πράξεις εκτελέστηκαν κατά πρόδηλη παράβαση των κανόνων του ουσιαστικού και του δικονομικού δικαίου, επαγόμενες σοβαρή προσβολή των δικαιωμάτων, των ελευθεριών και των εννόμων συμφερόντων του ενδιαφερομένου, προκαλώντας, κατά τον τρόπο αυτό, ζημία η οποία δεν ήταν δυνατόν να αποκατασταθεί με την άσκηση τακτικού ή έκτακτου ένδικου μέσου·

⁴ Monitorul Oficial, μέρος I, αριθ. 868, της 15ης Οκτωβρίου 2018.

- b) εκδόθηκε αμετάκλητη απόφαση προδήλως αντίθετη στον νόμο ή στα πραγματικά περιστατικά, τα οποία προκύπτουν από τα αποδεικτικά μέσα που εκτιμήθηκαν στο πλαίσιο της ένδικης διαδικασίας, επαγόμενη σοβαρή προσβολή των δικαιωμάτων, των ελευθεριών και των εννόμων συμφερόντων του ενδιαφερομένου, προκαλώντας, κατά τον τρόπο αυτό, ζημία η οποία δεν ήταν δυνατόν να αποκατασταθεί με την άσκηση τακτικού ή έκτακτου ένδικου μέσου.
4. Ειδικές περιπτώσεις δικαστικής πλάνης μπορεί να προβλέπονται από τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, καθώς και από άλλους ειδικούς νόμους.
5. Για την αποκατάσταση της προκληθείσας ζημίας, ο ζημιωθείς δύναται να ασκήσει αγωγή αποκλειστικά κατά του Δημοσίου, εκπροσωπούμενου από το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών. Αρμόδιο να αποφανθεί επί της αγωγής λόγω αστικής ευθύνης είναι το πρωτοδικείο στην περιφέρεια του οποίου βρίσκεται η κατοικία του ενάγοντος.
6. Το Δημόσιο καταβάλλει τα οφειλόμενα ποσά προς αποκατάσταση της ζημίας εντός προθεσμίας ενός έτους κατ' ανώτατο όριο από την ημερομηνία κοινοποίησης της αμετάκλητης δικαστικής απόφασης.
7. Εντός δύο μηνών από την κοινοποίηση της μνημονευόμενης στην παράγραφο 6 αμετάκλητης δικαστικής απόφασης που εκδόθηκε επί της αγωγής, το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών υποβάλλει το ζήτημα στην *Inspectia Judiciară* (Δικαστική Επιθεώρηση, Ρουμανία) προκειμένου να εξακριβωθεί αν η δικαστική πλάνη οφείλεται σε κακή πίστη ή βαριά αμέλεια του δικαστή ή του εισαγγελέα κατά την άσκηση των καθηκόντων του, συμφώνως προς τη διαδικασία που προβλέπεται στο άρθρο 74¹ του νόμου 317/2004, όπως αναδημοσιεύθηκε τροποποιημένος.
8. Το Δημόσιο, μέσω του Υπουργείου Δημοσίων Οικονομικών, έχει δικαίωμα αναγωγής κατά του δικαστή ή του εισαγγελέα, εάν, κατόπιν της συμβουλευτικής έκθεσης της μνημονευόμενης στην παράγραφο 7 *Inspectia Judiciară* (Δικαστικής Επιθεώρησης) και της δικής του αξιολόγησης, εκτιμήσει ότι η δικαστική πλάνη οφείλεται σε κακή πίστη ή βαριά αμέλεια του δικαστή ή του εισαγγελέα κατά την άσκηση των καθηκόντων του. Η αγωγή εξ αναγωγής πρέπει να ασκηθεί εντός προθεσμίας έξι μηνών από την ημερομηνία κοινοποίησης της έκθεσης της *Inspectia Judiciară* (Δικαστικής Επιθεώρησης).
9. Αρμόδιο να αποφανθεί επί της αγωγής εξ αναγωγής είναι το πολιτικό τμήμα του *Curtea de Apel* (εφετείου) στην περιφέρεια του οποίου βρίσκεται η κατοικία του εναγομένου. Εάν ο εναγόμενος δικαστής ή εισαγγελέας ασκεί καθήκοντα στο εφετείο αυτό ή στην εισαγγελία του, η αγωγή εξ αναγωγής ασκείται ενώπιον όμορου εφετείου της επιλογής του ενάγοντος.
10. Ένδικο μέσο κατά της αποφάσεως που εκδίδεται με τη διαδικασία της παραγράφου 9 ασκείται ενώπιον του αρμοδίου τμήματος του *Înalta Curte de Casație și Justiție* (Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου, Ρουμανία).
11. Το *Consiliul Superior al Magistraturii* (Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο, Ρουμανία) καθορίζει, εντός έξι μηνών από την έναρξη ισχύος του παρόντος νόμου, τις προϋποθέσεις, τις προθεσμίες και τις διαδικασίες για την υποχρεωτική ασφάλιση επαγγελματικής ευθύνης των δικαστών και των εισαγγελέων. Η ασφάλιση βαρύνει εξ ολοκλήρου τον δικαστή ή τον εισαγγελέα και η παράλειψη ασφάλισης δεν μπορεί να καθυστερήσει, να μειώσει ή να αποκλείσει την αστική ευθύνη του δικαστή ή του εισαγγελέα για δικαστική πλάνη οφειλόμενη σε επίδειξη κακής πίστης ή βαριάς αμέλειας κατά την άσκηση των καθηκόντων του.»

11. Τέλος, το άρθρο 99¹ του νόμου 303/2004, όπως τροποποιήθηκε, ορίζει την κακή πίστη και τη βαριά αμέλεια ως εξής:

«1) Με κακή πίστη θεωρείται ότι ενεργεί ο δικαστής ή ο εισαγγελέας εάν σκοπίμως παρέβη κανόνες ουσιαστικού ή δικονομικού δικαίου, με την πρόθεση ή αποδεχόμενος το ενδεχόμενο να προκαλέσει βλάβη σε άλλον.

2) Βαριά αμέλεια επιδεικνύει ο δικαστής ή ο εισαγγελέας ο οποίος, με υπαιτιότητά του, παραβλέπει με τρόπο σοβαρό, αδιαμφισβήτητο και ασύγγνωστο κανόνες του ουσιαστικού ή του δικονομικού δικαίου.»

III. Τα πραγματικά περιστατικά, η διαδικασία ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου και τα προδικαστικά ερωτήματα

12. Κατά το χρονικό διάστημα από 21 Ιανουαρίου 2015 έως 21 Οκτωβρίου 2015, ο ενάγων συνελήφθη, κρατήθηκε προσωρινώς και, εν συνεχεία, τέθηκε υπό κατ' οίκον περιορισμό. Τα μέτρα αυτά λήφθηκαν εις βάρος του –και κατόπιν παρατάθηκε η ισχύς τους– από το πρώτο τμήμα ποινικών υποθέσεων του Tribunalul București (πρωτοδικείου Βουκουρεστίου, Ρουμανία), ενώ στη συνέχεια επικυρώθηκαν και από το Curtea de Apel București (εφετείο Βουκουρεστίου, Ρουμανία).

13. Με απόφαση της 13ης Ιουνίου 2017, το Tribunalul București (πρωτοδικείο Βουκουρεστίου) καταδίκασε τον ενάγοντα σε ποινή φυλάκισης τεσσάρων ετών, με αναστολή εκτέλεσης, για το αδίκημα της φοροδιαφυγής κατ' εξακολούθηση. Ο ενάγων υποχρεώθηκε επιπλέον να καταβάλει αποζημίωση στον πολιτικώς ενάγοντα της δίκης εκείνης.

14. Στην κατ' έφεση δίκη, το Curtea de Apel București (εφετείο Βουκουρεστίου) απάλλαξε τον ενάγοντα, αναγνωρίζοντας ότι αυτός δεν είχε διαπράξει το αδίκημα για το οποίο καταδικάστηκε σε πρώτο βαθμό. Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι στην απόφαση αυτή δεν περιλαμβάνεται κανένα στοιχείο σχετικά με τη νομιμότητα ή μη των περιοριστικών μέτρων που επιβλήθηκαν σε βάρος του ενάγοντος.

15. Με αγωγή την οποία κατέθεσε στις 3 Ιανουαρίου 2019 ενώπιον του τρίτου τμήματος αστικών διαφορών του Tribunalul București (πρωτοδικείου Βουκουρεστίου), ο ενάγων ζητεί από το Ρουμανικό Δημόσιο, εκπροσωπούμενο από το Ministerul Finanțelor Publice (Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών, στο εξής: εναγόμενο), την καταβολή ποσού 50 000 ευρώ ως αποζημίωση για την υλική ζημία που υπέστη και ποσού 1 000 000 ως χρηματική ικανοποίηση για την ηθική του βλάβη. Ο ενάγων υποστηρίζει ότι υπήρξε θύμα δικαστικής πλάνης στην οποία υπέπεσε το πρώτο τμήμα ποινικών υποθέσεων του Tribunalul București (πρωτοδικείου Βουκουρεστίου) και η οποία συνίσταται στην άδικη καταδίκη του, τη στέρηση της προσωπικής του ελευθερίας και τον παράνομο περιορισμό της κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας.

16. Εκπροσωπώντας το Δημόσιο, το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, ότι η αγωγή είναι απαράδεκτη και εν πάση περιπτώσει αβάσιμη, καθόσον δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις της αστικής ευθύνης του Δημοσίου. Ο ενάγων δεν απέδειξε τον παράνομο χαρακτήρα των μέτρων στέρησης ή περιορισμού της ελευθερίας του.

17. Υπό τις περιστάσεις αυτές, το Tribunalul București (πρωτοδικείο Βουκουρεστίου) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

- «1) Αποτελεί ο [ΜΣΕ] που συστάθηκε με την [απόφαση ΜΣΕ], πράξη θεσμικού οργάνου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατά την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, δυνάμενη να υποβληθεί στην ερμηνεία του Δικαστηρίου;
- 2) Αποτελεί ο [ΜΣΕ], ο οποίος συστάθηκε με την [απόφαση ΜΣΕ], αναπόσπαστο μέρος της [Συνθήκης για την προσχώρηση της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση] και πρέπει να ερμηνεύεται και να εφαρμόζεται υπό το πρίσμα των διατάξεων αυτής; Είναι οι απαιτήσεις που διατυπώθηκαν στις καταρτισθείσες στο πλαίσιο του εν λόγω μηχανισμού εκθέσεις δεσμευτικές για το Ρουμανικό Δημόσιο και, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, υποχρεούται ο εθνικός δικαστής ο οποίος είναι επιφορτισμένος με την εφαρμογή, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης να διασφαλίζει την εφαρμογή των κανόνων αυτών, απορρίπτοντας εν ανάγκη, αυτεπαγγέλτως, την εφαρμογή των διατάξεων του εθνικού δικαίου που αντιβαίνουν στις απαιτήσεις αυτές;
- 3) Έχει το άρθρο 2, σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, [ΣΕΕ], την έννοια ότι η υποχρέωση τήρησης εκ μέρους της Ρουμανίας των απαιτήσεων που επιβάλλονται από τις καταρτισθείσες εκθέσεις στο πλαίσιο του [ΜΣΕ], ο οποίος συστάθηκε με την [απόφαση ΜΣΕ], εμπίπτει στην υποχρέωση τήρησης εκ μέρους του κράτους μέλους των αρχών του κράτους δικαίου;
- 4) Αντιβαίνει στο άρθρο 2, σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, [ΣΕΕ], ιδίως δε στην υποχρέωση τήρησης των αρχών του κράτους δικαίου, εθνική ρύθμιση, όπως αυτή του άρθρου 96, παράγραφος 3, στοιχείο α, του νόμου 303/2004 περί του καθεστώτος των δικαστών και των εισαγγελέων, η οποία ορίζει, κατά τρόπο λακωνικό και αφηρημένο, τη δικαστική πλάνη ως την εκτέλεση διαδικαστικών πράξεων κατά πρόδηλη παράβαση των κανόνων του ουσιαστικού και του δικονομικού δικαίου, χωρίς να διευκρινίζει τη φύση των νομικών διατάξεων που παραβιάζονται, το πεδίο εφαρμογής *ratione materiae* και *ratione temporis* των εν λόγω διατάξεων στο πλαίσιο της ένδικης διαδικασίας, τους όρους, την προθεσμία και τις διαδικασίες για τη διαπίστωση της παράβασης των κανόνων δικαίου, το αρμόδιο όργανο για τη διαπίστωση της παράβασης των εν λόγω νομικών διατάξεων, με αποτέλεσμα να καθίσταται δυνατή η άσκηση έμμεσων πιέσεων στους δικαστικούς λειτουργούς;
- 5) Αντιβαίνει στο άρθρο 2, σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, [ΣΕΕ], ιδίως δε στην υποχρέωση τήρησης των αρχών του κράτους δικαίου, εθνική ρύθμιση, όπως αυτή του άρθρου 96, παράγραφος 3, στοιχείο b, του νόμου 303/2004 περί του καθεστώτος των δικαστών και των εισαγγελέων, η οποία ορίζει τη δικαστική πλάνη ως την έκδοση αμετάκλητης απόφασης προδήλως αντίθετης στον νόμο ή στα πραγματικά περιστατικά τα οποία προκύπτουν από τα αποδεικτικά μέσα που εκτιμήθηκαν στο πλαίσιο της ένδικης διαδικασίας, χωρίς να υποδεικνύει τη διαδικασία για τη διαπίστωση της εν λόγω αντίθεσης και χωρίς να ορίζει, *in concreto*, την έννοια της αντίθεσης της δικαστικής απόφασης προς τις εφαρμοστέες νομικές διατάξεις και τα πραγματικά περιστατικά, με αποτέλεσμα να καθίσταται δυνατή η παρεμπόδιση της ερμηνείας του νόμου και της εκτίμησης των αποδεικτικών μέσων από τους δικαστικούς λειτουργούς (δικαστές και εισαγγελείς);

- 6) Αντιβαίνει στο άρθρο 2, σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, [ΣΕΕ], ιδίως δε στην υποχρέωση τήρησης των αρχών του κράτους δικαίου, εθνική ρύθμιση, όπως αυτή του άρθρου 96, παράγραφος 3, του νόμου 303/2004 περί του καθεστώτος των δικαστών και των εισαγγελέων, δυνάμει της οποίας αναγνωρίζεται η αστική ευθύνη του δικαστικού λειτουργού (δικαστή ή εισαγγελέα) έναντι του Δημοσίου αποκλειστικά και μόνο βάσει της αξιολόγησης του τελευταίου, και ενδεχομένως της συμβουλευτικής έκθεσης της [Δικαστικής Επιθεώρησης], όσον αφορά τον δόλο ή τη βαριά αμέλεια του δικαστικού λειτουργού ο οποίος υποπίπτει σε σφάλμα ουσίας, χωρίς αυτός να έχει τη δυνατότητα να ασκήσει πλήρως τα δικαιώματά άμυνάς του, με αποτέλεσμα να καθίσταται δυνατή η κίνηση και η περάτωση, κατά τρόπο αυθαίρετο, της διαδικασίας για την αναγνώριση της ευθύνης των δικαστικών λειτουργών έναντι του Δημοσίου;
- 7) Αντιβαίνει στο άρθρο 2 [ΣΕΕ], ιδίως δε στην υποχρέωση τήρησης των αρχών του κράτους δικαίου, εθνική ρύθμιση, όπως αυτή του άρθρου 539, παράγραφος 2, τελευταία περίοδος, σε συνδυασμό με το άρθρο 541, παράγραφοι 2 και 3, του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, η οποία παρέχει στον εναγόμενο, *sine die* και έμμεσα, έκτακτο ένδικο μέσο *suī generis* κατά αμετάκλητης δικαστικής απόφασης σχετικά με τη νομιμότητα της προσωρινής κράτησης, σε περίπτωση επί της ουσίας αθώωσης του κατηγορουμένου, ένδικο μέσο το οποίο εξετάζεται μόνον ενώπιον πολιτικού δικαστηρίου, σε περίπτωση που ο παράνομος χαρακτήρας της προσωρινής κράτησης δεν διαπιστώθηκε με την απόφαση του ποινικού δικαστηρίου, κατά παραβίαση της αρχής της προβλεψιμότητας και της προσβασιμότητας των κανόνων δικαίου, του κανόνα της καθ' ύλην αρμοδιότητας των δικαστηρίων και της αρχής της ασφάλειας δικαίου;»

18. Με την απόφασή του, το αιτούν δικαστήριο υπέβαλε αίτημα εξέτασης της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως με την ταχεία διαδικασία. Το εν λόγω αίτημα απορρίφθηκε με απόφαση του Προέδρου του Δικαστηρίου της 26ης Ιουνίου 2019. Με απόφαση του Προέδρου του Δικαστηρίου της 19ης Σεπτεμβρίου 2019 διατάχθηκε η εκδίκαση της υποθέσεως κατά προτεραιότητα.

19. Γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν η Πολωνική και η Ρουμανική Κυβέρνηση, καθώς και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Για την υπό κρίση υπόθεση, καθώς και για τις υποθέσεις C-83/19, C-127/19 και C-195/19, Asociația «Forumul Judecătorilor din România» κ.λπ. C-291/19, SO, και C-355/19, Asociația «Forumul Judecătorilor din România» κ.λπ. διεξήχθη κοινή επ' ακροατηρίου συζήτηση στις 20 και 21 Ιανουαρίου 2020, κατά την οποία ανέπτυξαν προφορικές τις απόψεις τους οι κάτωθι μετέχοντες στη διαδικασία: η Asociația «Forumul Judecătorilor din România» (ένωση «Forum δικαστών της Ρουμανίας»), η Asociația «Mișcarea pentru Apărarea Statutului Procurorilor» (ένωση «Κίνηση για την προάσπιση του καθεστώτος των εισαγγελέων»), το Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο (ΑΔΣ), ο OL, ο Parchetul de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție – Procurorul General al României (γενικός εισαγγελέας του Ανωτάτου Δικαστηρίου, Ρουμανία), η Βελγική, η Δανική, η Ολλανδική, η Ρουμανική και η Σουηδική Κυβέρνηση, καθώς και η Επιτροπή. Η Ολλανδική και η Ρουμανική Κυβέρνηση, καθώς και η Επιτροπή, ανέπτυξαν προφορικές τις παρατηρήσεις τους όσον αφορά ειδικότερα την υπό κρίση υπόθεση.

IV. Ανάλυση

20. Όσον αφορά το πρώτο, το δεύτερο και το τρίτο προδικαστικό ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου, έχω προτείνει την απάντηση στα σημεία 120 έως 172 των αντίστοιχων προτάσεών μου στην υπόθεση Asociația Forumul Judecătorilor din România κ.λπ., ίδιας ημερομηνίας με τις

παρούσες, στις οποίες και παραπέμπω. Για τον λόγο αυτό, στις παρούσες προτάσεις μου δεν θα υπεισέλθω ούτε στα ζητήματα του παραδεκτού ούτε στην ουσία του πρώτου, του δεύτερου και του τρίτου ερωτήματος. Στην ανάλυση που ακολουθεί, θα εστιάσω στα υπολειπόμενα τέσσερα προδικαστικά ερωτήματα, ήτοι στα ζητήματα της ευθύνης του Δημοσίου και της αστικής ευθύνης των δικαστών.

21. Αυτό που μπορεί πάντως να προστεθεί όσον αφορά ειδικώς την υπό κρίση υπόθεση είναι ότι, όπως συμβαίνει με τις επίμαχες στην υπόθεση *Asociația Forumul Judecătorilor din România* κ.λπ. εθνικές διατάξεις⁵, έτσι και, εν προκειμένω, οι επίμαχες εθνικές διατάξεις εμπίπτουν στο παράρτημα της αποφάσεως ΜΣΕ. Το ζήτημα του καθεστώτος ευθύνης του Δημοσίου και της πιθανής επακόλουθης αστικής ευθύνης των δικαστών λόγω δικαστικής πλάνης βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ ανεξαρτησίας και λογοδοσίας των δικαστών. Υπ' αυτή την έννοια, το ζήτημα αυτό μπορεί οπωσδήποτε να θεωρηθεί ότι εντάσσεται στην υποχρέωση «να διασφαλιστεί διαφανέστερη και αποτελεσματικότερη δικαστική διαδικασία [...]», η οποία καθορίζεται στο παράρτημα της αποφάσεως ΜΣΕ, όπως συμβαίνει και με τα στοιχεία που εξετάζονται στις προτάσεις μου στις προαναφερθείσες υποθέσεις.

22. Οι παρούσες προτάσεις διαρθρώνονται ως εξής. Θα εξετάσω κατ' αρχάς το παραδεκτό των προδικαστικών ερωτημάτων και θα προτείνω την αναδιατύπωσή τους (Α). Περνώντας στην ουσία της υποθέσεως (Β), αρχικά θα εκθέσω το ευρύτερο πλαίσιο (1), προτού υπεισέλθω στα στοιχεία εκείνα του συστήματος που φαίνεται να είναι αμφιλεγόμενα, προκειμένου να εξετάσω τη συμβατότητα των στοιχείων αυτών κυρίως με το άρθρο 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη (2).

23. Τέλος, οι παρούσες προτάσεις περιορίζονται στα ζητήματα της ευθύνης του Δημοσίου και της αστικής ευθύνης των δικαστών. Μολονότι η εθνική νομοθεσία, αλλά και τα προδικαστικά ερωτήματα του αιτούντος δικαστηρίου, αφορούν την αστική ευθύνη τόσο των δικαστών όσο και των εισαγγελέων, τα πραγματικά περιστατικά της υπό κρίση υποθέσεως αφορούν αποκλειστικά δικαστική πλάνη που μπορεί ενδεχομένως να καταλογιστεί σε δικαστική απόφαση.

Α. Επί του παραδεκτού των προδικαστικών ερωτημάτων και της αναδιατυπώσεώς τους

1. Επί του παραδεκτού

24. Στις γραπτές παρατηρήσεις της η Ρουμανική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι όλα τα προδικαστικά ερωτήματα της υπό κρίση υποθέσεως είναι απαράδεκτα. Όσον αφορά το παραδεκτό του τέταρτου, του πέμπτου και του έκτου ερωτήματος, οι κανόνες του δικαίου της Ένωσης που μνημονεύει το αιτούν δικαστήριο –ήτοι τα άρθρα 2 και 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ– δεν είναι λυσιτελείς σε σχέση με τη διαφορά της κύριας δίκης. Οι διατάξεις αυτές, καθώς επίσης και ο Χάρτης, ασκούν επιρροή μόνο στο μέτρο που τα κράτη μέλη ενεργούν εφαρμόζοντας το δίκαιο της Ένωσης. Επιπλέον, το έκτο ερώτημα, το οποίο αφορά στην πραγματικότητα το άρθρο 96, παράγραφος 8, του νόμου 303/2004, υπερβαίνει το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης. Η διάταξη αυτή αφορά την αγωγή προς θεμελίωση προσωπικής αστικής ευθύνης των δικαστών, ζήτημα που δεν είναι επίδικο στην ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου υπόθεση. Τέλος, το έβδομο ερώτημα περιέχει αβάσιμες εκτιμήσεις και εγείρει ζήτημα υποθετικής ερμηνείας, το οποίο ουδεμία επιρροή ασκεί όσον αφορά την έκδοση απόφασης επί της διαφοράς της κύριας δίκης.

⁵ Βλ. σημεία 173 έως 182 των προτάσεων AFJR.

25. Η Επιτροπή επίσης υποστηρίζει ότι όλα τα προδικαστικά ερωτήματα είναι απαράδεκτα. Επισημαίνει ότι η διαδικασία που προβλέπει το άρθρο 96 του νόμου 303/2004 περιλαμβάνει δύο στάδια. Το πρώτο στάδιο αφορά την αστική ευθύνη του Δημοσίου. Εάν κατά το πρώτο στάδιο αυτό κριθεί ότι το Δημόσιο υπέχει πράγματι αστική ευθύνη, τότε το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών μπορεί, σε δεύτερο στάδιο, να εγείρει αγωγή προκειμένου να θεμελιωθεί προσωπική αστική ευθύνη του εμπλεκόμενου δικαστή λόγω δικαστικής πλάνης. Εντούτοις, τυχόν ευδοκίμηση της αγωγής κατά του Δημοσίου δεν συνεπάγεται αυτομάτως την κίνηση διαδικασίας κατά του δικαστή. Έχοντας υπόψη τα εν λόγω στοιχεία, η Επιτροπή υποστηρίζει ότι τα έξι πρώτα προδικαστικά ερωτήματα είναι απαράδεκτα, διότι οι διατάξεις του δικαίου της Ένωσης των οποίων ζητείται η ερμηνεία αφορούν το δεύτερο στάδιο της ως άνω διαδικασίας, ενώ η υπό κρίση υπόθεση σχετίζεται με το πρώτο στάδιο, κατά το οποίο ερευνάται η ευθύνη του Δημοσίου. Επομένως, όπως υποστηρίζει η Επιτροπή, η ζητούμενη ερμηνεία των κανόνων του δικαίου της Ένωσης ουδεμία σχέση έχει με τα πραγματικά περιστατικά και με το αντικείμενο της αγωγής της κύριας δίκης. Τέλος, η Επιτροπή υποστηρίζει ότι και το έβδομο προδικαστικό ερώτημα είναι απαράδεκτο, διότι το αιτούν δικαστήριο δεν παραθέτει τα αναγκαία στοιχεία προκειμένου να δοθεί χρήσιμη απάντηση από το Δικαστήριο.

26. Οι παρατηρήσεις της Πολωνικής Κυβερνήσεως αφορούν αποκλειστικά τα τέσσερα τελευταία προδικαστικά ερωτήματα. Κατά την Πολωνική Κυβέρνηση, τα εν λόγω ερωτήματα είναι απαράδεκτα, διότι το δίκαιο της Ένωσης δεν έχει εφαρμογή για την επίλυση των επίμαχων στην κύρια δίκη νομικών ζητημάτων. Η ερμηνεία των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης που ζητείται από το αιτούν δικαστήριο δεν είναι αναγκαία για την έκδοση αποφάσεως επί της υποθέσεως. Τα προδικαστικά ερωτήματα υποβάλλονται στο πλαίσιο υποθέσεως αμιγώς εσωτερικής φύσεως, αφορούν δε εθνικές διατάξεις θεσπισθείσες από κράτος μέλος σε τομέα της αποκλειστικής του αρμοδιότητας. Στην υπόθεση της κύριας δίκης, ο ενάγων δεν ζητεί αποζημίωση για παραβίαση του δικαίου της Ένωσης. Ουδεμία υποχρέωση επιβάλλει το δίκαιο της Ένωσης όσον αφορά τη διαδικασία αναζήτησης αποζημίωσης για παραβίαση του εθνικού δικαίου.

27. Κατανοώ –και εν μέρει συμμερίζομαι– τις αντιρρήσεις που διατυπώνονται, ιδίως, από την Επιτροπή, όσον αφορά το παραδεκτό του έκτου ερωτήματος. Εντούτοις, θα προτείνω εν τέλει στο Δικαστήριο να κρίνει παραδεκτό το τέταρτο, το πέμπτο και το έκτο προδικαστικό ερώτημα. Αντιθέτως, το έβδομο προδικαστικό ερώτημα είναι πράγματι απαράδεκτο.

28. Κατ' αρχάς, όπως επισήμανα στις προτάσεις μου στην υπόθεση *Asociația Forumul Judecătorilor din România* κ.λπ.⁶, τα επιχειρήματα που σχετίζονται με την έλλειψη αρμοδιότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πεδίο της ευθύνης του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης αφορούν, κατά κύριο λόγο, όχι το παραδεκτό των ερωτημάτων, αλλά αντιθέτως την αρμοδιότητα του Δικαστηρίου. Για τους ίδιους λόγους που εκτίθενται στις προτάσεις εκείνες, είμαι της γνώμης ότι τα ερωτήματα αυτά εμπίπτουν στην αρμοδιότητα του Δικαστηρίου σύμφωνα με το άρθρο 267 ΣΛΕΕ⁷.

29. Κατά δεύτερον, συμφωνώ ότι το αιτούν δικαστήριο, μνημονεύοντας τα άρθρα 2 και 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, προκειμένου να εκτιμήσει αν οι επίμαχοι εθνικοί κανόνες αντιβαίνουν στις διατάξεις αυτές, δεν έχει στηριχθεί στις κατάλληλες διατάξεις. Εντούτοις, αν στη θέση των διατάξεων αυτών τεθεί η απόφαση ΜΣΕ, εφαρμοζόμενη σε συνδυασμό με τον Χάρτη και/ή το άρθρο 19, παράγραφος 1, ΣΕΕ, τότε δύσκολα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι, ιδίως, το τέταρτο και το πέμπτο προδικαστικό ερώτημα δεν είναι λυσιτελή για την έκβαση της υπόθεσης που εκκρεμεί ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου.

⁶ Βλ. σημείο 78 των προτάσεων AFJR.

⁷ Βλ. σημείο 79 των προτάσεων AFJR.

30. Συγκεκριμένα, και σε αντίθεση με την άποψη της Επιτροπής, *το τέταρτο και το πέμπτο προδικαστικό ερώτημα* αφορούν ειδικώς τον ορισμό της δικαστικής πλάνης που περιλαμβάνεται στο άρθρο 96, παράγραφος 3, στοιχεία a και b, του νόμου 303/2004 για τους σκοπούς της εφαρμογής της διάταξης αυτής στο στάδιο της διαδικασίας δικαστικής διάγνωσης της ευθύνης του Δημοσίου, ήτοι στο πλαίσιο ακριβώς της διαδικασίας ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, καθίσταται προφανές ότι τα ερωτήματα που αφορούν την επιρροή της ενωσιακής αρχής της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης στην εκτίμηση του πλαισίου ευθύνης του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης αφορούν πράγματι την ουσία της υπόθεσης.

31. Ομολογουμένως, όσον αφορά *το έκτο προδικαστικό ερώτημα* η κατάσταση διαφέρει. Το ερώτημα αυτό, μολονότι μνημονεύει το άρθρο 96, παράγραφος 3, του νόμου 303/2004, στην πραγματικότητα αφορά την (επακόλουθη) αστική ευθύνη των δικαστικών λειτουργών, η οποία διέπεται από το άρθρο 96, παράγραφοι 7 έως 10, του ίδιου νόμου. Ως εκ τούτου, το ενδεχόμενο το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών, σε κάποιο χρονικό σημείο, και σε περίπτωση που ευδοκιμήσει προηγουμένως η ήδη εκκρεμής αγωγή περί ευθύνης του Δημοσίου, να εγείρει αγωγή εξ αναγωγής κατά του δικαστή που φέρεται να υπέπεσε σε δικαστική πλάνη, δεν αποτελεί, στο πλαίσιο της εκκρεμούς ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου ένδικης διαφοράς, παρά απλή υπόθεση.

32. Περαιτέρω, και λαμβανομένης υπόψη της πρόσφατης απόφασης του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Miasto Łowicz*, θα μπορούσε επίσης να υποστηριχθεί ότι, στο πλαίσιο της υπό κρίση ένδικης διαφοράς, η απάντηση στο έκτο προδικαστικό ερώτημα δεν είναι αναγκαία για να καταστεί δυνατή η εκ μέρους του αιτούντος δικαστηρίου έκδοση της δικής του απόφασης⁸. Πράγματι, και όπως προκύπτει από επιχειρηματολογία *a fortiori*, αν το γεγονός ότι κατά ορισμένου αριθμού δικαστών έχει κινηθεί πειθαρχική διαδικασία και ότι κατά των δικαστών που υπέβαλαν αιτήσεις προδικαστικής απόφασης στις επίμαχες υποθέσεις έχουν ληφθεί μέτρα τα οποία προφανώς αντιστοιχούν σε προκαταρκτική πειθαρχική έρευνα⁹, δεν αρκεί προκειμένου να κριθούν παραδεκτά τα προδικαστικά ερωτήματα σε μια τέτοια υπόθεση, τότε είναι κατά μείζονα λόγο δύσκολο να αντιληφθεί κάποιος πώς θα μπορούσε να κριθεί παραδεκτό το έκτο προδικαστικό ερώτημα.

33. Εντούτοις, αντιλαμβάνομαι τη διαπίστωση του Δικαστηρίου στην απόφαση *Miasto Łowicz* ως ειδικότερη έκφραση του προβλήματος που έγκειται στην έλλειψη συνδέσμου μεταξύ της εξαιρετικά ευρείας διατύπωσης των προδικαστικών ερωτημάτων και του αντικειμένου των συγκεκριμένων υποθέσεων στο πλαίσιο των οποίων ανέκυψαν τα υπό εξέταση ζητήματα. Είναι πράγματι αδύνατο για οποιοδήποτε δικαστήριο, και για το παρόν Δικαστήριο, να προβεί, με τόσο λίγα στοιχεία στη διάθεσή του, σε *in abstracto* εξέταση της προβαλλόμενης κατάχρησης των πειθαρχικών διαδικασιών από το πολιτικό σύστημα. Το Δικαστήριο δεν αποτελεί διεθνές συμβουλευτικό όργανο που διαθέτει το ελεύθερο να σχολιάζει πολιτικές καταστάσεις και να προτείνει βέλτιστες πρακτικές. Το Δικαστήριο μπορεί να αποφαινεται επί παραβάσεων συγκεκριμένων κανόνων ή παραβιάσεων συγκεκριμένων αρχών. Προς τούτο, όμως, είναι απαραίτητο να προβάλλονται συγκεκριμένα επιχειρήματα και μάλιστα να προσκομίζονται αποδεικτικά στοιχεία. Τούτο ισχύει ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπου προβάλλεται ουσιαστικά ότι ορισμένοι κανόνες ή ορισμένες πρακτικές έχουν διαφορετικές συνέπειες από εκείνες που θα έπρεπε θεωρητικά να έχουν¹⁰.

⁸ Απόφαση της 26ης Μαρτίου 2020, *Miasto Łowicz* και *Prokurator Generalny zastępowany przez Prokuraturę Krajową* (Πειθαρχικό καθεστώς των δικαστών) (C-558/18 και C-563/18, EU:C:2020:234, σκέψη 45).

⁹ Όπ.π. (σκέψεις 20, 21 και 54).

¹⁰ Για την ανάπτυξη των επιμέρους περιπτώσεων, καθώς και για μια πρόταση σχετικά με τα στοιχεία που θα πρέπει να προβάλλονται και να αποδεικνύονται σε κάθε επιμέρους υπόθεση, βλ. σημεία 240 έως 248 των προτάσεων AFJR.

34. Κατά συνέπεια, δεν θεωρώ ότι η απόφαση Miasto Łowicz απαγορεύει αυτό που θα μπορούσε ίσως να χαρακτηριστεί «δικαστική αυτοάμυνα», ήτοι μια κατάσταση όπου ο δικαστής, ο οποίος εξετάζει την ουσία συγκεκριμένης υποθέσεως αυστηρά εντός του πεδίου εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης κατά τη συνήθη έννοια, αναδεικνύει ευρύτερα ζητήματα δομικού χαρακτήρα, σχετικά με εθνικές διαδικασίες ή θεσμούς, εκτιμώντας ότι τα ζητήματα αυτά μπορεί να εγείρουν ζήτημα ανεξαρτησίας κατά την άσκηση των δικαιοδοτικών του καθηκόντων¹¹. Τέτοια απαγόρευση θα συνιστούσε όντως ριζική μεταστροφή της πρακτικής του παρόντος Δικαστηρίου, το οποίο παγίως έχει επιδείξει επιείκεια, κρίνοντας παραδεκτά ζητήματα γενικότερου ενδιαφέροντος που εκφεύγουν των ορίων της εκάστοτε συγκεκριμένης υποθέσεως, επικαλούμενο συνήθως το τεκμήριο λυσιτέλειας των προδικαστικών ερωτημάτων που υποβάλλουν οι εθνικοί ομόλογοί του¹².

35. Λαμβάνοντας υπόψη τις ανωτέρω διευκρινίσεις, προτείνω να κριθεί παραδεκτό το έκτο προδικαστικό ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου, για τρεις κυρίως λόγους.

36. Κατ' αρχάς, υπάρχει ένας εγγενής σύνδεσμος. Το πρώτο στάδιο, ήτοι εκείνο της κατά του Δημοσίου ένδικης διαδικασίας –περιλαμβανομένου και του ορισμού της δικαστικής πλάνης–, αποτελεί εφαλτήριο αλλά και προϋπόθεση *sine qua non* για το δεύτερο στάδιο, κατά το οποίο τίθεται το ζήτημα της ενδεχόμενης προσωπικής ευθύνης του δικαστή. Περαιτέρω, φαίνεται ότι ο ορισμός της δικαστικής πλάνης που περιλαμβάνεται στο άρθρο 96, παράγραφος 3, του νόμου 303/2004 παραμένει κρίσιμος και στα δύο στάδια της διαδικασίας. Το στοιχείο που απλώς προστίθεται κατά το ενδεχόμενο δεύτερο στάδιο είναι η ανάγκη αποδείξεως της συνδρομής των υποκειμενικών στοιχείων στο πρόσωπο του εκάστοτε δικαστή, τα οποία συνίστανται είτε σε κακή πίστη είτε σε βαριά αμέλεια, σύμφωνα με το άρθρο 99¹ του νόμου 303/2004.

37. Δεύτερον, πέρα από την ως άνω ουσιαστική αλληλεπικάλυψη όσον αφορά την κρίσιμη έννοια που χρησιμοποιείται εν προκειμένω, οι ανησυχίες που εκφράζει το αιτούν δικαστήριο φαίνεται να πηγάζουν ακριβώς από τον σύνδεσμο που υφίσταται μεταξύ της ένδικης διαδικασίας περί ευθύνης του Δημοσίου και της επακόλουθης αγωγής εξ αναγωγής που ενδέχεται να ασκήσει το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών κατά του δικαστή που υπέπεσε σε δικαστική πλάνη. Επιπλέον, ο «αυτόματος» ή μη χαρακτήρας της αλληλουχίας μεταξύ της ευδοκίμησης της αγωγής αποζημίωσης κατά του Δημοσίου και της άσκησης αγωγής κατά του δικαστή αποτελεί ζήτημα διαφιλονικούμενο μεταξύ των διαδίκων, το οποίο δεν φαίνεται να έχει επιλυθεί.

38. Τρίτον, αυτός ακριβώς ο ουσιαστικός και δικονομικός σύνδεσμος μεταξύ των δύο σταδίων αποτελεί το κρίσιμο στοιχείο για τη συνολική εκτίμηση της υποθέσεως. Εν τέλει, αυτό που κυρίως μπορεί να τεθεί υπό συζήτηση, από απόψεως πιθανών ζητημάτων ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης, είναι κυρίως η απώτερη δυνατότητα άσκησης αγωγής εξ αναγωγής του Δημοσίου κατά του εκάστοτε δικαστή. Κατ' αντιδιαστολή, δεν καθίσταται αμέσως προφανές, ούτε υπό το πρίσμα της νομολογίας του Δικαστηρίου στον τομέα της ευθύνης του Δημοσίου (για παραβιάσεις του δικαίου

¹¹ Κάτι που, κατά κάποιο τρόπο, αποτελεί απλώς ζήτημα τυπικής διατύπωσης του ερωτήματος: Το ερώτημα (i) «είναι το εθνικό πλαίσιο πειθαρχικής διαδικασίας συμβατό με τις ενωσιακές απαιτήσεις περί ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης, εφόσον ο δικαστής X εκφράζει τον φόβο ότι απειλείται με πειθαρχική κύρωση;» μπορεί ευχερώς να αναδιατυπωθεί ως εξής: (ii) «θίγεται, στο πλαίσιο υποθέσεως που διέπεται από το δίκαιο της Ένωσης, το δικαίωμα του προσφεύγοντος Α σε δίκαιη δίκη συνεπεία του γεγονότος ότι η εν λόγω υπόθεση εκδικάζεται από τον δικαστή X, ο οποίος απειλείται με την κίνηση εις βάρος του πειθαρχικής διαδικασίας εφόσον δεν εκδώσει απόφαση με συγκεκριμένο περιεχόμενο;».

¹² Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 14ης Μαρτίου 2013, Aziz (C-415/11, EU:C:2013:164, σκέψεις 32 επ.), ή της 9ης Νοεμβρίου 2017, Ispas (C-298/16, EU:C:2017:843, σκέψεις 20 επ.).

της Ένωσης), πώς ακριβώς το δομικό ζήτημα του αν ένας ιδιώτης έχει πράγματι τη δυνατότητα να επικαλεστεί την ευθύνη του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης θα μπορούσε αμέσως να μετατραπεί σε πιθανή απειλή για την ανεξαρτησία του εκάστοτε δικαστή¹³.

39. Τέλος, συμμερίζομαι, ωστόσο, την άποψη της Επιτροπής και της Ρουμανικής Κυβερνήσεως ότι το έβδομο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να κριθεί अपαράδεκτο.

40. Με το έβδομο προδικαστικό ερώτημα ερωτάται αν αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης ρυθμίσεις όπως αυτή του άρθρου 539, παράγραφος 2, του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, σε συνδυασμό με το άρθρο 541, παράγραφοι 2 και 3, του ίδιου κώδικα, οι οποίες, κατά το αιτούν δικαστήριο, παρέχουν σε πρόσωπο που έχει επί της ουσίας απαλλαγεί έκτακτο και sine die ένδικο μέσο, σχετικό με τη νομιμότητα της προσωρινής κράτησης, το οποίο εξετάζεται ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων, χωρίς να έχει διαπιστωθεί ο παράνομος χαρακτήρας της προσωρινής κράτησης με την απόφαση του ποινικού δικαστηρίου. Το αιτούν δικαστήριο υπαινίσσεται ότι αυτό συνιστά παραβίαση της αρχής της προβλεψιμότητας και της προσβασιμότητας των κανόνων δικαίου, του κανόνα της καθ' ύλην αρμοδιότητας των δικαστηρίων και της αρχής της ασφάλειας δικαίου.

41. Ωστόσο, στην αίτηση προδικαστικής απόφασεως δεν επεξηγούνται οι συγκεκριμένοι λόγοι που ώθησαν το αιτούν δικαστήριο να υποβάλει το ερώτημα αυτό, ούτε οι λόγοι για τους οποίους το θεωρεί αναγκαίο για την επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης. Η απόφαση περί παραπομπής περιορίζεται στην παράθεση των άρθρων 539, παράγραφος 2, και 541, παράγραφοι 2 και 3, του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Χωρίς να παρέχει περαιτέρω εξηγήσεις ή να εκθέτει το πλαίσιο των διατάξεων αυτών, το προδικαστικό ερώτημα περιέχει απλώς αξιολογικού χαρακτήρα ερμηνεία τους. Η ερμηνεία αυτή είναι μάλλον ασαφής και δεν απορρέει από το γράμμα των επίμαχων εθνικών διατάξεων. Επομένως, με το εν λόγω ερώτημα το Δικαστήριο καλείται να συνταχθεί με ορισμένη ερμηνεία του εθνικού δικαίου¹⁴, χωρίς να του παρέχονται οι αναγκαίες πληροφορίες σχετικά με τη λυσιτέλεια των επίμαχων διατάξεων στο πλαίσιο της διαφοράς της κύριας δίκης.

42. Επομένως, το έβδομο προδικαστικό ερώτημα δεν πληροί τις απαιτήσεις του άρθρου 94 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου.

2. Αναδιατύπωση των ερωτημάτων

43. Με το τέταρτο, το πέμπτο και το έκτο προδικαστικό ερώτημα ζητείται, ουσιαστικά, η ερμηνεία των άρθρων 2 και 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ προκειμένου να εκτιμηθεί αν αντιβαίνουν στις διατάξεις αυτές οι επίμαχοι εθνικοί κανόνες. Ενώ το τέταρτο και το πέμπτο ερώτημα αφορούν τα διάφορα στοιχεία του ορισμού της δικαστικής πλάνης στο πλαίσιο δίκης περί ευθύνης του Δημοσίου, το έκτο ερώτημα αφορά την αγωγή εξ αναγωγής την οποία μπορεί να ασκήσει το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων, προς θεμελίωση της αστικής ευθύνης του δικαστή που υπέπεσε στην πλάνη.

¹³ Όπως θα εκτεθεί στη συνέχεια, στο σημείο 93 των παρούσων προτάσεων, κατά την επί της ουσίας εξέταση των ερωτημάτων, το Δικαστήριο έχει απορρίψει την άποψη ότι η πρόβλεψη ενός πλαισίου ευθύνης του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης συνιστά απειλή για την ανεξαρτησία του εκάστοτε δικαστή.

¹⁴ Βλ., ομοίως, πρόσφατες προτάσεις μου στην υπόθεση Hochtief Solutions Magyarországi Fióktelpe (C-620/17, EU:C:2019:340, σημείο 36).

44. Κατ' αρχάς, τα ερωτήματα αυτά θα πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να συνεξεταστούν. Αφορούν διαφορετικές πτυχές και στάδια του ρυθμιστικού πλαισίου που καταλήγει στην ενδεχόμενη κίνηση της διαδικασίας για τη διάγνωση της αστικής ευθύνης του εκάστοτε δικαστή λόγω δικαστικής πλάνης στην οποία αυτός υπέπεσε. Πράγματι, και για λόγους παρόμοιους με εκείνους που αναπτύχθηκαν ήδη στα προηγούμενα σημεία κατά την εξέταση του παραδεκτού¹⁵, το τελευταίο αυτό ζήτημα μπορεί να θεωρηθεί δυνάμει προβληματικό από την άποψη της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης.

45. Κατά δεύτερον, ωστόσο, και προκειμένου να δοθεί χρήσιμη απάντηση στα εν λόγω ερωτήματα, θεωρώ αναγκαία την αναδιατύπωσή τους. Από άποψη εφαρμοστέων διατάξεων του δικαίου της Ένωσης, στα ερωτήματα αυτά γίνεται μνεία αποκλειστικά των άρθρων 2 και 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ. Θεωρώ ότι θα πρέπει η μνεία αυτή να εκληφθεί ως μνεία του άρθρου 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη, πιθανώς σε συνδυασμό με το άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ.

46. Μολονότι στο κείμενο των προδικαστικών ερωτημάτων δεν γίνεται αναφορά στο άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ, εντούτοις γίνεται εκτεταμένη μνεία του στο σκεπτικό της αποφάσεως περί παραπομπής. Επιπλέον, ο προβληματισμός που διακρίνεται πίσω από το σύνολο των προδικαστικών ερωτημάτων γεννάται από τον αντίκτυπο που μπορεί να έχει, όσον αφορά την ανεξαρτησία των δικαστικών λειτουργιών, η δίκη περί ευθύνης του Δημοσίου, εάν επακόλουθο αυτής αποτελέσει η άσκηση αγωγής εξ αναγωγής κατά του εκάστοτε δικαστή. Η αρχή της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης κατοχυρώνεται τόσο στο άρθρο 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη, όσο και στο άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ. Επομένως, αμφότερες οι ως άνω διατάξεις συνιστούν το ειδικότερο νομικό πλαίσιο αναφοράς, το οποίο συγκεκριμενοποιεί την αξία του κράτους δικαίου που μνημονεύεται στο άρθρο 2 ΣΕΕ¹⁶.

47. Όσον αφορά τη σχέση μεταξύ του άρθρου 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη και του άρθρου 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ στο πλαίσιο υποθέσεως όπως η υπό κρίση, έχω ήδη εξηγήσει λεπτομερώς τους λόγους για τους οποίους θεωρώ κατάλληλο κριτήριο εκτιμήσεως το άρθρο 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη, το οποίο ενεργοποιούν και καθιστούν εφαρμοστέο επί ορισμένων στοιχείων της οργάνωσης του ρουμανικού συστήματος απονομής δικαιοσύνης η απόφαση ΜΣΕ και η Πράξη Προσχωρήσεως¹⁷. Φρονώ ότι οι εκτιμήσεις αυτές έχουν εφαρμογή και στην υπό κρίση υπόθεση. Πράγματι, στους συγκεκριμένους τομείς τους οποίους αφορούν οι στόχοι αναφοράς που θέτει ο ΜΣΕ, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η Ρουμανία εφαρμόζει το δίκαιο της Ένωσης, κατά την έννοια του άρθρου 51, παράγραφος 1, του Χάρτη, επομένως καθίσταται εφαρμοστέο το άρθρο 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη¹⁸.

48. Επιπλέον, τα προδικαστικά ερωτήματα αφορούν την ανεξαρτησία της δικαστικής λειτουργίας συνολικά. Επομένως, εγείρουν σαφώς ένα οριζόντιο ζήτημα, συναφές και με την ανεξαρτησία των δικαστηρίων που θα κληθούν, ενδεχομένως, να αποφανθούν επί της εφαρμογής ή της ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης¹⁹. Αν και ίσως να εγείρονται αμφιβολίες όσον αφορά το ζήτημα της προστιθέμενης αξίας που προσδίδει, από άποψη νομικής βάσεως ή αναλυτικής οξύνοιας, σε μια υπόθεση όπως η υπό κρίση, η παράλληλη, αν όχι αποκλειστική, επίκληση του άρθρου 19,

¹⁵ Βλ. σημεία 35 έως 38 των παρουσών προτάσεων.

¹⁶ Βλ. σημείο 220 των προτάσεων AFJR.

¹⁷ Βλ. σημεία 186 έως 225 των προτάσεων AFJR.

¹⁸ Βλ., επίσης, σημείο 21 των παρουσών προτάσεων.

¹⁹ Πρβλ. αποφάσεις της 24ης Ιουνίου 2019, Επιτροπή κατά Πολωνίας (Ανεξαρτησία του Ανωτάτου Δικαστηρίου) (C-619/18, EU:C:2019:531, σκέψη 51), της 19ης Νοεμβρίου 2019, Α. Κ. κ.λπ. (Ανεξαρτησία του πειθαρχικού τμήματος του Ανωτάτου Δικαστηρίου) (C-585/18, C-624/18 και C-625/18, EU:C:2019:982, σκέψη 83)· και της 26ης Μαρτίου 2020, Miasto Łowicz και Prokurator Generalny zastępowany przez Prokuraturę Krajową (Πειθαρχικό καθεστώς των δικαστών) (C-558/18 και C-563/18, EU:C:2020:234, σκέψη 34).

παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ²⁰, εντούτοις δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί ότι η υπό κρίση υπόθεση, ή τουλάχιστον το τέταρτο και το πέμπτο προδικαστικό ερώτημα²¹, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής και της εν λόγω διατάξεως.

49. Στο πλαίσιο αυτό, υπενθυμίζεται ότι αποστολή του Δικαστηρίου είναι να προβαίνει σε ερμηνεία όλων των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης που έχουν ανάγκη τα εθνικά δικαστήρια προκειμένου να αποφανθούν επί των διαφορών των οποίων έχουν επιληφθεί, ακόμη και όταν οι διατάξεις αυτές δεν μνημονεύονται ρητώς στα ερωτήματα που του υποβάλλονται²².

50. Κατά συνέπεια, προτείνω την αναδιατύπωση των προδικαστικών ερωτημάτων ώστε το υποβαλλόμενο ερώτημα να είναι αν πρέπει το άρθρο 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη, και το άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ, να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνικές ρυθμίσεις σχετικές με την εκδίκαση διαφορών από αστική ευθύνη του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης, όπως η ρύθμιση του άρθρου 96, παράγραφος 3, του νόμου 303/2004, λαμβανομένων υπόψη του ορισμού της δικαστικής πλάνης για τους σκοπούς κινήσεως ενδίκων διαδικασιών προς θεμελίωση της ευθύνης του Δημοσίου, και του ενδεχόμενου αντικτύπου που μπορεί να έχει ο ορισμός αυτός στην επακόλουθη ένδικη διαδικασία ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων, κατά την οποία το Δημόσιο δύναται να ασκήσει αγωγή εξ αναγωγής κατά του δικαστή που υπέπεσε σε δικαστική πλάνη.

B. Επί της ουσίας

51. Κατ' αρχάς, πρόκειται να εκθέσω το νομικό πλαίσιο των επίμαχων εθνικών διατάξεων, καθώς και το –επί του παρόντος μάλλον άγνωστο– πλαίσιο της λειτουργίας τους (1). Εν συνεχεία θα περάσω στα στοιχεία εκείνα του νέου νομικού πλαισίου που φαίνεται να είναι αμφιλεγόμενα (2), ήτοι στην αοριστία που αποδίδεται στον ορισμό των συστατικών στοιχείων της δικαστικής πλάνης, στο πλαίσιο της διάγνωσης της ευθύνης του Δημοσίου (α), προτού υπεισέλθω στις προβαλλόμενες αστοχίες του ρυθμιστικού πλαισίου που διέπει την επακόλουθη διαδικασία για τη διάγνωση της αστικής ευθύνης των δικαστών (β).

1. Επί του πλαισίου

52. Τρία είναι τα στοιχεία που πρέπει να επισημανθούν: το εν γένει νομοθετικό πλαίσιο εντός του οποίου θεσπίστηκαν οι αμφισβητούμενες τροποποιήσεις (α), η αξιολόγηση των τροποποιήσεων αυτών και τα προβλήματα που έχουν επισημάνει διάφοροι διεθνείς οργανισμοί, καθώς και η φύση των συστάσεων των τελευταίων (β), και η απουσία εφαρμογής στην πράξη της νέας διαδικασίας και του νέου ρυθμιστικού πλαισίου σε εθνικό επίπεδο (γ).

α) Το εν γένει νομοθετικό πλαίσιο

53. Το έτος 2018, ο νόμος 242/2018 τροποποίησε το άρθρο 96 του νόμου 303/2004, ήτοι την εθνική διάταξη την οποία αφορούν τα προδικαστικά ερωτήματα.

²⁰ Βλ., αναλυτικά, σημεία 212 έως 225 των προτάσεων AFJR.

²¹ Βλ. σημείο 30 των παρουσών προτάσεων.

²² Βλ., ως πρόσφατο παράδειγμα, απόφαση της 2ας Απριλίου 2020, I.N. (C-897/19 PPU, EU:C:2020:262, σκέψη 43).

54. Εντούτοις, όπως εξηγούν η Επιτροπή και η Ρουμανική Κυβέρνηση στις γραπτές παρατηρήσεις τους, η νυν ισχύουσα διατύπωση του ορισμού της δικαστικής πλάνης είναι αποτέλεσμα τροποποιήσεων που επήλθαν στο αρχικό σχέδιο νόμου, στον απόηχο δύο διαδοχικών αποφάσεων του Curtea Constituțională României (Συνταγματικού Δικαστηρίου, Ρουμανία) με τις οποίες κρίθηκαν αντισυνταγματικά προηγούμενα σχέδια της επίμαχης διατάξεως²³. Η Ρουμανική Κυβέρνηση διευκρινίζει ότι, σε αντίθεση με τις δύο προηγούμενες εκδοχές, η τρίτη εκδοχή του σχεδίου νόμου υποβλήθηκε επιτυχώς στον έλεγχο συνταγματικότητας του Curtea Constituțională (Συνταγματικού Δικαστηρίου)²⁴.

55. Πέραν των ως άνω τροποποιήσεων του νόμου 303/2004, ο νόμος 234/2018²⁵ τροποποίησε τον νόμο 317/2004 περί του Consiliul Superior al Magistraturii (Ανώτατου Δικαστικού Συμβουλίου, Ρουμανία, στο εξής: ΑΔΣ) εισάγοντας νέο άρθρο –το άρθρο 74¹–, που ρυθμίζει τη διαδικασία με την οποία η Δικαστική Επιθεώρηση αξιολογεί, κατόπιν σχετικού αιτήματος του Υπουργείου Δημοσίων Οικονομικών, αν ο δικαστής ή ο εισαγγελέας που υπέπεσε σε δικαστική πλάνη επέδειξε κακή πίστη ή βαριά αμέλεια²⁶.

56. Από την ενώπιον του Δικαστηρίου δικογραφία προκύπτει ότι, πριν από την τροποποίηση του 2018, η ευθύνη του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης μπορούσε να στοιχειοθετηθεί, σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου 303/2004, μόνο στην περίπτωση που η ποινική ή πειθαρχική ευθύνη του δικαστή είχε προηγουμένως διαπιστωθεί με αμετάκλητη απόφαση²⁷. Προβλεπόταν κατά τον χρόνο εκείνο ότι το Δημόσιο μπορούσε να εγείρει αγωγή εξ αναγωγής κατά του δικαστή σε περιπτώσεις βαριάς αμέλειας ή κακής πίστης, χωρίς να εξειδικεύεται περαιτέρω η αρμόδια προς τούτο αρχή ή η διαδικασία²⁸.

57. Επομένως, ο νόμος 303/2004 εισήγαγε δύο σημαντικές αλλαγές διαρθρωτικού χαρακτήρα σε σύγκριση με το προηγούμενο καθεστώς αστικής ευθύνης των δικαστών. Κατ' αρχάς, τροποποίησε τις προϋποθέσεις άσκησης αγωγής περί ευθύνης του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης. Δεν απαιτείται πλέον η ύπαρξη προηγούμενης αμετάκλητης ποινικής ή πειθαρχικής απόφασης που να διαπιστώνει τη δικαστική πλάνη προκειμένου να μπορεί να ασκηθεί η αγωγή κατά του

²³ Αποφάσεις του Curtea Constituțională (Συνταγματικού Δικαστηρίου) 45/2018, της 30ής Ιανουαρίου 2018, *Monitorul Oficial al României*, Μέρος I, αριθ. 199, της 5ης Μαρτίου 2018, και 252/2018, της 19ης Απριλίου 2018, *Monitorul Oficial al României*, Μέρος I, αριθ. 399, της 9ης Μαΐου 2018.

²⁴ Απόφαση 417/2018 της 19ης Ιουνίου 2018, *Monitorul Oficial al României*, Μέρος I, αριθ. 534 της 27ης Ιουνίου 2018.

²⁵ *Monitorul Oficial al României*, Μέρος I, αριθ. 850 της 8ης Οκτωβρίου 2018.

²⁶ Συνοπτικά, η διάταξη αυτή προβλέπει ότι ο έλεγχος της Δικαστικής Επιθεώρησης διεξάγεται από επιτροπή αποτελούμενη από τρεις δικαστές ή τρεις εισαγγελείς, ανάλογα με την ιδιότητα του ελεγχόμενου. Ο έλεγχος ολοκληρώνεται εντός 30 ημερών από την υποβολή του αιτήματος, με δυνατότητα παράτασης μέχρι 30 επιπλέον ημερών, κατόπιν εντολής του προϊστάμενου της επιθεώρησης. Η διεξαγωγή του ελέγχου είναι δυνατή ακόμη και αν ο ελεγχόμενος δεν έχει πλέον την ιδιότητα του δικαστή ή του εισαγγελέα (παράγραφοι 1, 2, 3 και 6). Η ακρόαση του ελεγχόμενου δικαστή είναι υποχρεωτική, τυχόν άρνησή του, όμως, να κάνει δηλώσεις ή να συμμετάσχει στη διαδικασία της ακρόασης καταγράφεται στα πρακτικά και δεν κωλύει την ολοκλήρωση του ελέγχου. Ο ελεγχόμενος δικαστής έχει δικαίωμα να λάβει γνώση όλων των πράξεων της διαδικασίας και να ζητήσει τη διεξαγωγή αποδείξεων για την υπεράσπισή του. Ο έλεγχος ολοκληρώνεται με τη σύνταξη εκθέσεως, η οποία υποβάλλεται προς επικύρωση στον προϊστάμενο της Επιθεώρησης (παράγραφοι 5 και 8). Τέλος, η έκθεση κοινοποιείται στο Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών και στον ελεγχόμενο δικαστή (παράγραφος 7).

²⁷ Κατά την προηγούμενη διατύπωση του άρθρου 96, παράγραφος 4, του νόμου 303/2004, πριν από την τροποποίησή του, όπως παρατίθεται στο έγγραφο CDL-REF(2018)023, που συνοδεύει τη γνώμη αριθ. 924/2018 της επιτροπής της Βενετίας, «το δικαίωμα του ζημιωθέντος να αποζημιωθεί για τις υλικές ζημιές που προκλήθηκαν συνεπεία δικαστικής πλάνης που συνέτρεξε σε οιαδήποτε δίκη – πλην ποινικής– μπορεί να ασκηθεί μόνον εφόσον έχει προηγουμένως διαπιστωθεί με αμετάκλητη απόφαση η ποινική ή πειθαρχική ευθύνη, κατά περίπτωση, του δικαστή ή εισαγγελέα για πράξη που διαπράχθηκε κατά τη διάρκεια της δίκης, και εφόσον πιθανολογείται ότι η εν λόγω πράξη οδήγησε σε δικαστική πλάνη».

²⁸ Κατά την προηγούμενη διατύπωση του άρθρου 96, παράγραφος 7, του νόμου 303/2004, πριν από την τροποποίησή του, όπως παρατίθεται στο έγγραφο CDL-REF(2018)023, που συνοδεύει τη γνώμη αριθ. 924/2018 της επιτροπής της Βενετίας, «αφότου καταβάλει αποζημίωση δυνάμει αμετάκλητης αποφάσεως εκδοθείσας σύμφωνα με την παράγραφο 6, το Δημόσιο δύναται να ασκήσει αγωγή αποζημιώσεως κατά του δικαστή ή του εισαγγελέα ο οποίος υπέπεσε, με κακή πίστη ή βαριά αμέλεια, στη δικαστική πλάνη που προκάλεσε τη ζημία».

Δημοσίου λόγω αστικής ευθύνης. Η δικαστική πλάνη είναι δυνατόν να διαπιστώνεται το πρώτον στο πλαίσιο της δίκης κατά του Δημοσίου, κατ' εφαρμογήν των νέων κριτηρίων που ορίζει το άρθρο 96, παράγραφος 3, του νόμου 303/2004.

58. Κατά δεύτερον, η δυνατότητα του Δημοσίου να εγείρει την αγωγή εξ αναγωγής κατά του δικαστή, λόγω της απόφασης του οποίου στοιχειοθετήθηκε ευθύνη του Δημοσίου, πλέον δεν επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια του Δημοσίου αδιακρίτως, όπως κατά τα φαινόμενα συνέβαινε προηγουμένως. Με το άρθρο 96, παράγραφοι 7 έως 10, καθιερώθηκε νέα διαδικασία, στο πλαίσιο της οποίας ορίζεται ως αρμόδια αρχή το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών. Το εν λόγω υπουργείο *υποχρεούται* να παραπέμψει το ζήτημα, εντός δύο μηνών, στη Δικαστική Επιθεώρηση, η οποία, με τη σειρά της, υποχρεούται να εκτιμήσει αν η δικαστική πλάνη οφείλεται στο ότι ο δικαστής επέδειξε κακή πίστη ή βαριά αμέλεια κατά την άσκηση των καθηκόντων του. Εάν, κατόπιν της ως άνω συμβουλευτικής έκθεσης και της δίκης του αξιολόγησης, το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών εκτιμήσει ότι η δικαστική πλάνη οφείλεται στο ότι ο δικαστής ή ο εισαγγελέας επέδειξαν κακή πίστη ή βαριά αμέλεια κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, ασκεί την αγωγή εξ αναγωγής κατά του δικαστή ενώπιον του πολιτικού τμήματος του εφετείου, στην περιφέρεια του οποίου βρίσκεται η κατοικία του εναγομένου (ή ενώπιον όμορου εφετείου, εάν ο εναγόμενος ασκεί καθήκοντα στο εφετείο της περιφέρειας της κατοικίας του).

59. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Ρουμανική Κυβέρνηση υποστήριξε ότι οι τροποποιήσεις του νόμου 303/2004 αποσκοπούσαν στη διασφάλιση αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των ιδιωτών. Πράγματι, η επισκόπηση της προηγούμενης δικονομικής ρύθμισης εγείρει εύλογα το ερώτημα εάν θα ήταν δυνατόν να θεωρήσει ο εκάστοτε ιδιώτης ότι ένα τέτοιο σύστημα θα του παρείχε δίκαιη και αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων του. Αν έχω κατανοήσει ορθά το προϊσχύον σύστημα, προκειμένου να είναι επιτρεπτή η εκ μέρους του ιδιώτη άσκηση αγωγής περί ευθύνης του Δημοσίου (που πλέον αποτελεί το πρώτο στάδιο), ήταν απαραίτητο να έχει προηγηθεί αμετάκλητη καταδίκη, είτε ποινική είτε πειθαρχική, του εκάστοτε δικαστή. Ωστόσο, αν έτσι είχαν όντως τα πράγματα, θα προκαλούσε έκπληξη το ενδεχόμενο να μπορέσει ποτέ ο οιοσδήποτε ιδιώτης να λάβει αποζημίωση από το Δημόσιο. Η προηγούμενη καταδίκη του δικαστή, που προφανώς προϋποθέτει επίσης απόδειξη συνδρομής των υποκειμενικών στοιχείων της απάτης και/ή της βαριάς αμέλειας, αποτελεί ιδιαίτερος απαιτητικό κριτήριο για τη στοιχειοθέτηση ευθύνης του Δημοσίου. Το κριτήριο αυτό, αν αποτελέσει τμήμα του εν γένει συστήματος ευθύνης του Δημοσίου για βλάβες οφειλόμενες στην άσκηση δημόσιας εξουσίας, προσεγγίζει σε μεγάλο βαθμό την αντικειμενική ευθύνη λόγω της επέλευσης συγκεκριμένου αποτελέσματος²⁹. Εξάλλου, είναι προφανές ότι η κίνηση ή η πρόοδος της εν λόγω διαδικασίας (είτε ποινικού είτε πειθαρχικού χαρακτήρα) δεν είναι ιδιαίτερος πιθανό να εμπίπτει στο πεδίο των δυνατοτήτων του οιοδήποτε –φερόμενου ως ζημιωθέντος– ιδιώτη, η πρόσβαση του οποίου σε μέσα ένδικης προστασίας θα εξαρτιόταν πλέον απολύτως από τις ενέργειες των κρατικών αρχών.

60. Στο ίδιο πνεύμα, προκύπτει επίσης ότι η δυνατότητα του Δημοσίου να ασκήσει αγωγή εξ αναγωγής κατά ιδιώτη αποτελούσε ανέκαθεν μέρος του ισχύοντος δικαίου. Εντούτοις, και κατά τρόπο παρόμοιο με ό,τι ισχύει σε ορισμένα εκ των λοιπών κρατών μελών, εικάζω ότι ήταν ξεχασμένη στα άδυτα του εθνικού συνταγματικού δικαίου· σπανίως αναζητούνταν και πρακτικά

²⁹ Βλ., π.χ., για την ευθύνη συνεπεία πράξεων της δικαστικής εξουσίας στον τομέα του δικαίου της Ένωσης, Martín Rodríguez, P., «State Liability for Judicial Acts in European Community Law: the Conceptual Weaknesses of the Functional Approach», *Columbia Journal of European Law*, τόμος 11, τεύχος 3, 2005, σ. 605 έως 621, και ιδίως 614 επ. Γενικότερα, βλ. π.χ. Fairgrieve, D., *State Liability in Tort: a Comparative Law Study*, Oxford University Press, 2003, ή Oliphant, K. (επιμ.), *The Liability of Public Authorities in Comparative Perspective*, Intersentia, 2016.

ουδέποτε χρησιμοποιούνταν. Φαινομενικά, η μόνη μεταβολή είναι ότι, σε αντίθεση με το προϊσχύον σύστημα, όπου υπήρχε μεν η δυνατότητα άσκησης της εν λόγω αγωγής αλλά καμία σχετική δικονομική πρόβλεψη, πλέον έχουν καθοριστεί και οι δικονομικοί κανόνες.

β) Η αξιολόγηση του πλαισίου από διεθνείς οργανισμούς και οι συστάσεις τους

61. Μολονότι δεν περιέχουν συναφώς συγκεκριμένες συστάσεις, οι εκθέσεις της Επιτροπής που έχουν καταρτιστεί στο πλαίσιο του ΜΣΕ συγκαταλέγουν τις νέες διατάξεις περί προσωπικής ευθύνης των δικαστών μεταξύ των προβληματικών στοιχείων των μεταρρυθμίσεων των νόμων για τη δικαιοσύνη³⁰, απηχώντας τις ανησυχίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δημοκρατία μέσω του Δικαίου (στο εξής: επιτροπής της Βενετίας) και της ομάδας κρατών κατά της διαφθοράς του Συμβουλίου της Ευρώπης (στο εξής: GRECO)³¹. Πράγματι, οι σχετικές με την αστική ευθύνη δικαστών και εισαγγελέων διατάξεις που εισήγαγε ο νόμος 242/2018 έχουν αποτελέσει αντικείμενο κριτικής από την επιτροπή της Βενετίας, την GRECO, και το γνωμοδοτικό συμβούλιο των Ευρωπαίων δικαστών του Συμβουλίου της Ευρώπης (στο εξής: CCJE).

62. Η επιτροπή της Βενετίας κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το νυν ισχύον κείμενο του άρθρου 96, παράγραφος 3, του νόμου 303/2004 πληροί τις κύριες προϋποθέσεις ώστε να αποτελεί ικανοποιητικό ορισμό της δικαστικής πλάνης³². Θεωρεί εντούτοις προβληματικό το γεγονός ότι η ολομέλεια του ΑΔΣ αποκλείεται από τη διαδικασία³³, και ότι ο κύριος ρόλος ανατίθεται στο Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών. Τούτο διότι το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών αποτελεί φορέα ξένο προς το δικαστικό σώμα, αλλά και διότι δεν καθορίζονται τα κριτήρια για τη «δική του αξιολόγηση», βάσει της οποίας το εν λόγω υπουργείο θα εκδώσει την απόφασή του, σε συνδυασμό με την έκθεση της Δικαστικής Επιθεώρησης, προκειμένου να ασκήσει αγωγή εξ αναγωγής κατά του δικαστή. Ως εκ τούτου, και μολονότι η επιτροπή της Βενετίας αναγνωρίζει ότι, «εφόσον πρόκειται για απώλεια πόρων του Δημοσίου, ενάγων μπορεί πράγματι να είναι το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών», υπογραμμίζει εντούτοις ότι το εν λόγω υπουργείο δεν θα πρέπει «να έχει λόγο όσον αφορά την εκτίμηση σχετικά με την ύπαρξη ή τις αιτίες της δικαστικής πλάνης»³⁴.

63. Η επιτροπή της Βενετίας επισημαίνει εξάλλου ότι ο αποκλεισμός του ΑΔΣ από τη διαδικασία θα πρέπει να εξεταστεί στο πλαίσιο άλλων διατάξεων, όπως εκείνων σχετικά με την ίδρυση της Secția pentru investigarea infracțiunilor din justiție (υπηρεσίας για τη διερεύνηση αδικημάτων που διαπράττονται εντός του δικαστικού σώματος, Ρουμανία, στο εξής: ΥΔΑΔ). Η επιτροπή της Βενετίας εκτιμά ότι τα διάφορα αυτά στοιχεία, συνδυαζόμενα μεταξύ τους, είναι πιθανό να έχουν ως αποτέλεσμα την άσκηση πιέσεων στους δικαστές και την υπονόμευση της ανεξαρτησίας της

³⁰ Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο σχετικά με την πρόοδο της Ρουμανίας στο πλαίσιο του Μηχανισμού Συνεργασίας και Ελέγχου, COM(2018) 851, της 13ης Νοεμβρίου 2018 (Έκθεση της Επιτροπής για τον ΜΣΕ του 2018), σημείο 3.1, σ. 3. Με την έκθεση αυτή, η Επιτροπή συνέστησε, γενικώς, την «άμεση αναστολή της εφαρμογής των νόμων περί δικαιοσύνης και των επακόλουθων έκτακτων διαταγμάτων» και την «αναθεώρηση των νόμων περί δικαιοσύνης, λαμβανομένων πλήρως υπόψη των συστάσεων που έχουν διατυπωθεί στο πλαίσιο του ΜΣΕ και των συστάσεων που έχουν εκδοθεί από την επιτροπή της Βενετίας και την GRECO».

³¹ «Ρουμανία: Τεχνική έκθεση συνοδευούσα την έκθεση της Επιτροπής για τον ΜΣΕ του 2018», έγγραφο εργασίας των υπηρεσιών της Επιτροπής, SWD (2018) 551, σ. 6.

³² Γνώμη αριθ. 924/2018 [CDL-AD(2018)017] της επιτροπής της Βενετίας επί του σχεδίου τροποποιήσεων του νόμου 303/2004 περί του καθεστώτος των δικαστών και των εισαγγελέων, του νόμου 304/2004 περί της οργάνωσης των δικαστηρίων, και του νόμου 317/2004 περί του Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου, που εγκρίθηκε από την επιτροπή κατά τη 116η σύνοδο της Ολομέλειάς της (Βενετία, 19-20 Οκτωβρίου 2018, στο εξής: γνώμη αριθ. 924/2018 της επιτροπής της Βενετίας), σημείο 115.

³³ Όπ.π., σημείο 116.

³⁴ Όπ.π., σημείο 117.

δικαιοσύνης³⁵. Για τους λόγους αυτούς, η επιτροπή της Βενετίας συνέστησε να μην ασκείται η αγωγή εξ αναγωγής λόγω αστικής ευθύνης του δικαστή παρά μόνο μετά την ολοκλήρωση της ενώπιον του ΑΔΣ πειθαρχικής διαδικασίας³⁶.

64. Με την αρχική της έκθεση, η GRECO συνέστησε την επανεξέταση των τροποποιήσεων που αφορούν την ευθύνη των δικαστών λόγω δικαστικής πλάνης «κατά τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται επαρκώς η σαφήνεια και η προβλεψιμότητα των οικείων κανόνων, και να αποφευχθεί το ενδεχόμενο να αποτελέσουν απειλή για την ανεξαρτησία των δικαστικών λειτουργιών»³⁷. Κατά την επαναξιολόγηση, δε, του τελικού κειμένου του άρθρου 96 του νόμου 303/2004 σε συναφή έκθεσή της, η GRECO εκτίμησε ότι η ως άνω σύσταση δεν εφαρμόστηκε. Επισημάνε ότι το καθεστώς προσωπικής ευθύνης που θεσπίζει η διάταξη αυτή είναι επιλήψιμο λόγω του αποθαρρυντικού χαρακτήρα του όσον αφορά την ανεξαρτησία των δικαστών έναντι της εκτελεστικής εξουσίας. Υπενθυμίζοντας τη θέση της σχετικά με τη «λειτουργική ασυλία» της οποίας πρέπει να απολαύουν οι δικαστικοί λειτουργοί, η GRECO επισημάνε ότι θα ήταν προτιμότερο η δικαστική πλάνη να αντιμετωπίζεται μέσω διαδικασίας άσκησης ενδίκου μέσου ενώπιον δικαστηρίου ανώτερου βαθμού ή ως ζήτημα πειθαρχικού χαρακτήρα που εξετάζεται εντός των κόλπων του δικαστικού σώματος. Ως στοιχεία που γεννούν ανησυχίες, η GRECO απαριθμεί τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της εκ μέρους του Δημοσίου άσκησης της αγωγής εξ αναγωγής, τη μη πρόβλεψη, εκ μέρους των αρχών, πρόσθετων δικλίδων ασφαλείας κατά του κινδύνου άσκησης πιέσεων στους δικαστές, τον αποκλεισμό του ΑΔΣ από τη διαδικασία αυτή και τον κυρίαρχο ρόλο του Υπουργείου Δημοσίων Οικονομικών όσον αφορά την εκτίμηση της ύπαρξης και των αιτίων της δικαστικής πλάνης³⁸.

65. Τέλος, και επιπλέον των σημείων που έχουν ήδη επισημάνει η επιτροπή της Βενετίας και η GRECO, το CCJE υπογραμμίζει την υποστήριξή του προς την πλήρη λειτουργική ασυλία των δικαστών. Κατά την άποψη του οργανισμού αυτού, μόνο η κακή πίστη θα πρέπει να γεννά αξιώσεις αστικής ευθύνης κατά των δικαστών λόγω δικαστικής πλάνης, ενώ η βαριά αμέλεια δεν θα πρέπει να αποτελεί λόγο προσωπικής ευθύνης των δικαστών, λόγω των πρακτικών δυσχερειών που δημιουργούν η ερμηνεία και η εφαρμογή της εν λόγω έννοιας³⁹. Το CCJE συνιστά τη συμπλήρωση του ορισμού της δικαστικής πλάνης με μια μη διαφορούμενη διατύπωση περί του ότι οι δικαστές δεν θα υπέχουν αστική ευθύνη παρά μόνον εάν η εκ μέρους τους κακή πίστη ή βαριά αμέλεια στοιχειοθετείται μέσω νόμιμης διαδικασίας.

γ) Η (πρακτική) λειτουργία του συστήματος;

66. Προχώρησα σε μια αρκετά λεπτομερή έκθεση του εθνικού και του διεθνούς πλαισίου προκειμένου να τονίσω δύο σημαντικά στοιχεία και να προσθέσω ένα ακόμη.

67. Κατ' αρχάς, όσον αφορά το εθνικό πλαίσιο: πράγματι, οι τροποποιήσεις του νόμου 303/2004 επήλθαν εν μέσω μιας χρονικής περιόδου που φαίνεται δύσκολη για το δικαστικό σώμα της Ρουμανίας συνολικά⁴⁰. Ωστόσο, είναι πάντοτε αναγκαία η λεπτομερής εξέταση του τι ακριβώς

³⁵ Όπ.π., σημείο 121.

³⁶ Όπ.π., σημεία 118 και 122.

³⁷ «GRECO – Έκθεση ad hoc (2018)2 για τη Ρουμανία (κανόνας 34)», της 23ης Μαρτίου 2018 (στο εξής: έκθεση της GRECO του 2018), σημείο 47.

³⁸ GRECO – Έκθεση επαναξιολόγησης (2019)1 της ad hoc έκθεσης για τη Ρουμανία (κανόνας 34), της 21ης Ιουνίου 2019 (στο εξής: έκθεση επαναξιολόγησης της GRECO του 2019), σημεία 45 έως 52.

³⁹ Γνώμη αριθ. 4 (2019) του CCJE, της 25ης Απριλίου 2019, κατόπιν αιτήματος της ένωσης «Forum δικαστών της Ρουμανίας» σχετικά με την κατάσταση της ανεξαρτησίας του δικαστικού σώματος στη Ρουμανία (στο εξής: γνώμη του CCJE του 2019), σημεία 34 έως 44.

⁴⁰ Βλ. σημεία 250 έως 256 των προτάσεων AFJR.

τροποποιήθηκε και για ποιον λόγο, εκτός και αν ένα δικαστήριο είναι διατεθειμένο να εκδώσει δυσμενή απόφαση στηριζόμενο σε χρονικούς συσχετισμούς. Εάν λοιπόν εστιάσουμε στις λεπτομέρειες, αυτό που αναφάίνεται είναι, πρώτον, η πρόθεση του νομοθέτη να αποσυνδέσει την ευθύνη του Δημοσίου από την ανάγκη προηγούμενης καταδίκης του δικαστή, ποινικής ή πειθαρχικής. Εάν ληφθούν υπόψη οι διαφορετικοί σκοποί και οι διαφορετικές στοχεύσεις αμφοτέρων των διαδικασιών, τούτο είναι μάλλον κατανοητό, ιδίως αν δεχθεί κανείς την αρχή ότι ο ιδιώτης θα πρέπει, έστω κατά περίπτωση, να μπορεί να λάβει κάποια αποζημίωση λόγω ευθύνης του Δημοσίου. Δεύτερον, η δυνατότητα άσκησης αγωγής εξ αναγωγής, η οποία υπήρχε μεν ανέκαθεν, χωρίς όμως φαινομενικά να υπόκειται σε ορισμένη διαδικασία και, επομένως, σε έλεγχο, εντάχθηκε σε ένα συγκεκριμένο και προβλέψιμο πλαίσιο.

68. Κατά δεύτερον, ποια προβλήματα παρουσιάζουν οι εν λόγω τροποποιήσεις; Η προσεκτική μελέτη των πολύτιμων συστάσεων που εκδίδουν οι διάφοροι διεθνείς οργανισμοί, και οι οποίες παρατίθενται στην προηγούμενη ενότητα, καταδεικνύει ότι οι συστάσεις αυτές έχουν χαρακτήρα κανονιστικό, προγραμματικό, και –υπό την έννοια αυτή– πολιτικό. Ιδιαίτερα το CCJE φαίνεται ότι έχει αποκρυσταλλωμένη κανονιστική αντίληψη όσον αφορά το επιθυμητό περιεχόμενο των νόμων που θεσπίζονται από τα κράτη μέλη στον εν λόγω τομέα. Έτσι, στις εκθέσεις αυτές, ένα κράτος επιπλήττεται, ουσιαστικά διότι το κανονιστικό πλαίσιο που έχει θεσπίσει δεν κατορθώνει να αρθεί στο ύψος των προσδοκιών ενός διεθνούς οργανισμού, με την επιπρόσθετη νύξη περί πιθανότητας καταχρήσεων.

69. Ασφαλώς δεν επιθυμώ να υποτιμήσω την πολύτιμη αρωγή που μπορούν να παρέχουν οι εκθέσεις αυτές σε ένα κράτος το οποίο αναζητεί τα κατάλληλα κανονιστικά πρότυπα. Σκοπός μου είναι αντιθέτως να επισημάνω ότι το παρόν Δικαστήριο καλείται να προβεί σε μια διαφορετικού τύπου αξιολόγηση, την οποία δεν δύναται να βασίσει σε *ex ante* προβαλλόμενες απόψεις *κανονιστικού χαρακτήρα*, τις οποίες θα όφειλε να ενστερνίζεται η έννομη τάξη ενός κράτους μέλους. Η αξιολόγηση του παρόντος Δικαστηρίου μπορεί να βασιστεί μόνον σε *ex post* διαπιστωμένα *πραγματικά περιστατικά*, ή έστω σε ευλόγως πιθανά επιχειρήματα σχετικά με την πραγματική λειτουργία ενός συστήματος, εκ των οποίων να μπορεί κατόπιν να συναχθεί η αφηρημένη, αλλά πάντως σαφώς τεκμηριωμένη, κρίση περί *νομικής ασυμβατότητας* για λόγους παράβασης ορισμένης νόμιμης υποχρέωσης.

70. Εντούτοις, από αυτήν ακριβώς την άποψη, ήτοι της παράθεσης συγκεκριμένων λεπτομερειών σχετικά με το πού ακριβώς εντοπίζονται οι ελλείψεις του ως άνω καθεστώτος ευθύνης του Δημοσίου, τη διάγνωση της οποίας ενδέχεται να ακολουθήσει η άσκηση αγωγής εξ αναγωγής κατά του εκάστοτε δικαστή, οι μνημονευθείσες εκθέσεις των διεθνών οργανισμών παρίστανται ιδιαίτερος ελλείψεις. Αυτό που μάλλον ανακύπτει γίνεται ίσως καλύτερα αντιληπτό από τις συστάσεις του CCJE, το οποίο ουσιαστικά διακηρύσσει ότι οποιοδήποτε κανονιστικό πλαίσιο δεν θεσπίζει πλήρη «λειτουργική ασυλία» των δικαστικών λειτουργιών είναι προβληματικό. Πρόκειται πράγματι για σαφώς διατυπωμένη, κανονιστικού χαρακτήρα αντίληψη σχετικά με το πώς θα πρέπει να επιτυγχάνεται η ισορροπία μεταξύ ανεξαρτησίας και λογοδοσίας⁴¹. Εντούτοις, δεν αποτελεί αφ' εαυτής απόδειξη περί του πώς ακριβώς ένα κανονιστικό πλαίσιο, όπως εκείνο του εν προκειμένου εξεταζόμενου κράτους μέλους, αντιβαίνει στις απαιτήσεις περί ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης –υπό τον όρο, βεβαίως, ότι η πάγια αρχή της εθνικής δικονομικής και θεσμικής αυτονομίας δεν θα μετατραπεί σε απλό ευχολόγιο.

⁴¹ Η σχετικά με το πώς δεν θα πρέπει να επιτυγχάνεται: από τα συσσωρευμένα εμπειρικά στοιχεία, ιδίως από τις χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης από τη δεκαετία του 1990 και εντεύθεν, αναδεικνύεται ήδη ότι τα θεσμικά πρότυπα και οι σχεδιασμοί που συστήνονταν επί σειρά ετών από διάφορους ευρωπαϊκούς φορείς δεν είναι κατ' ανάγκην τα πλέον ενδεδειγμένα όσον αφορά τη λογοδοσία και την αποτελεσματικότητα της διαδικασίας απονομής δικαιοσύνης. Βλ. ιδίως, π.χ., Kosař, D., *Perils of Judicial Self-Government in Transitional Societies*, Cambridge University Press, 2016.

71. Τέλος, κατά τρίτον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, όπως επιβεβαίωσε η Ρουμανική Κυβέρνηση κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, μέχρι στιγμής δεν έχει καταγραφεί εφαρμογή στην πράξη των επίμαχων εθνικών διατάξεων. Αντισταθμίζονται ότι δεν έχουν ακόμη υπάρξει παραδείγματα υποθέσεων που να έχουν προχωρήσει στο δεύτερο στάδιο, κατά το οποίο –και κατόπιν ευδοκίμησης αγωγής αποζημίωσης από ιδιώτη λόγω ευθύνης του Δημοσίου– κινείται κατά του δικαστή η διαδικασία της αγωγής εξ αναγωγής από το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών, κατόπιν εκθέσεως της Δικαστικής Επιθεώρησης.

72. Δεδομένου ότι το σύστημα θεσπίστηκε το 2018, αυτό είναι κατανοητό. Ωστόσο, εκ του δεδομένου αυτού απορρέουν δύο περαιτέρω συνέπειες. Αφενός, και όσον αφορά την επί της ουσίας αξιολόγηση που θα ακολουθήσει στην επόμενη ενότητα, ορισμένα από τα στοιχεία του όλου συστήματος παραμένουν στη σφαίρα της εικασίας, εφόσον δεν υπάρχει πρακτική εφαρμογή τους.

73. Αφετέρου, και από διαρθρωτικής απόψεως, το γεγονός αυτό περιορίζει το είδος του ελέγχου συμβατότητας που είναι δυνατόν να διενεργηθεί στην υπό κρίση υπόθεση. Απομένει στο Δικαστήριο προς εξέταση μόνον το βασικό περίγραμμα, όπως είναι διατυπωμένο στη θεωρία. Όπως προτείνω με τις παράλληλες προτάσεις μου⁴², κατά τη διενέργεια αυτού του, σε τελική ανάλυση, αφηρημένου ελέγχου συμβατότητας, η εκ μέρους του δικαστηρίου εκτίμηση είναι δυνατόν να λάβει τρεις μορφές: (i) αμιγώς θεωρητική εκτίμηση, (ii) συνδυαστική θεώρηση περιγραμμάτων ή εφαρμογή στην πράξη των περιγραμμάτων, όπου ελέγχεται η κατανόηση συγκεκριμένων στοιχείων του αφηρημένου πλαισίου οσάκις συνδυάζονται με άλλες προβληματικές διατάξεις της έννομης τάξης των κρατών μελών ή οσάκις αμβλύνονται κατά την εφαρμογή τους στην πράξη, ή, τελικά (iii) αποτίμηση αποκλειστικά της εφαρμογής στην πράξη.

74. Δεδομένου ότι απουσιάζει το στοιχείο της εφαρμογής στην πράξη και ότι οι πληροφορίες για την ανωτέρω δεύτερη μορφή εκτίμησης είναι πολύ περιορισμένες, εκ των πραγμάτων η εκτίμηση που ακολουθεί αφορά κατ' ουσίαν την πρώτη μορφή, με περιορισμένες παρεκβάσεις προς τη δεύτερη στα σημεία εκείνα όπου τα πιθανά στοιχεία του περιγράμματος συνδυάζονται με άλλα στοιχεία των εθνικών κανόνων ή διαδικασιών. Γεγονός παραμένει, εντούτοις, ότι, ελλείψει πρακτικής εφαρμογής ή σχετικών με αυτή επιχειρημάτων, τα οποία δεν παρατίθενται εν προκειμένω ούτε στην περί παραπομπής απόφαση του εθνικού δικαστηρίου, ουσιαστικά ελλείπει οποιοδήποτε συγκεκριμένο πλαίσιο που θα μπορούσε να αντιπαραβληθεί προς την επί χάρτου περιγραφή της λειτουργίας του οργανωτικού προτύπου.

2. Εκτίμηση

75. Πέρα από τη διακηρυγμένη αρχή ότι θα πρέπει να προβλέπεται ευθύνη του Δημοσίου για ζημίες που προκάλεσαν σε ιδιώτες τυχόν παραβιάσεις του δικαίου της Ένωσης από τα δικαστήρια, και τη συνακόλουθη εναρμόνιση των προϋποθέσεων για την αναγνώριση της ευθύνης αυτής⁴³, το δίκαιο της Ένωσης δεν περιέχει ειδικότερους κανόνες, είτε σχετικούς με την ευθύνη του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης εν γένει είτε με την αστική ευθύνη των δικαστών.

76. Επομένως, σημείο αφετηρίας αποτελεί η αρχή της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών, καθώς και το γεγονός ότι η οργάνωση της δικαιοσύνης εντός των κρατών μελών, στο πλαίσιο της οποίας εντάσσονται και οι κανόνες που διέπουν την ευθύνη λόγω δικαστικής

⁴² Βλ. σημεία 240 έως 243 των προτάσεων AFJR.

⁴³ Βλ., π.χ., αποφάσεις της 30ης Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513), της 13ης Ιουνίου 2006, Traghetti del Mediterraneo (C-173/03, EU:C:2006:391), και της 9ης Σεπτεμβρίου 2015, Ferreira da Silva e Brito κ.λπ. (C-160/14, EU:C:2015:565).

πλάνης, εμπίπτει στην αρμοδιότητά τους. Αυτό, ωστόσο, δεν αναιρεί το γεγονός ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να τηρούν τις υποχρεώσεις που υπέχουν από το δίκαιο της Ένωσης, και ειδικότερα, εκείνες που απορρέουν από το άρθρο 47, παράγραφος 2, του Χάρτη (όταν ενεργούν εντός του πλαισίου εφαρμογής αυτού) και, εν πάση περιπτώσει, από το άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ⁴⁴.

77. Έχοντας υπόψη τις σκέψεις αυτές, θα εξετάσω κατ' αρχάς τα προβλήματα που θέτει ο ορισμός της δικαστικής πλάνης στο πλαίσιο των ρυθμίσεων περί διαφορών από αστική ευθύνη του Δημοσίου (α). Εν συνεχεία, θα εξετάσω τις συνέπειες που επάγεται η διαπίστωση της εν λόγω δικαστικής πλάνης στην ενδεχόμενη επακόλουθη διαδικασία, με την οποία το Δημόσιο, εκπροσωπούμενο από το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών, μπορεί να ασκήσει αγωγή εξ αναγωγής κατά του εκάστοτε δικαστή σε περιπτώσεις κακής πίστης ή βαριάς αμέλειας (β).

α) Ο ορισμός της δικαστικής πλάνης στο πλαίσιο των ρυθμίσεων περί αστικής ευθύνης του Δημοσίου

78. Το άρθρο 96, παράγραφος 1, του νόμου 303/2004, όπως έχει τροποποιηθεί, καθιερώνει ως σημείο αφετηρίας την αρχή της ευθύνης του Δημοσίου σε περίπτωση δικαστικής πλάνης. Στη συνέχεια, στην παράγραφο 2 ορίζει ότι η ευθύνη του Δημοσίου δεν αποκλείει την (επακόλουθη) ευθύνη των δικαστών οι οποίοι άσκησαν τα καθήκοντά τους επιδεικνύοντας κακή πίστη ή βαριά αμέλεια, ακόμη και αν αυτοί έχουν παύσει να υπηρετούν. Κατά την παράγραφο 5 του ίδιου άρθρου, ο ζημιωθείς δύναται να ασκήσει αγωγή *αποκλειστικά* κατά του Δημοσίου, εκπροσωπούμενου από το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών.

79. Περαιτέρω, το άρθρο 96, παράγραφος 3, του νόμου 303/2004 ορίζει ότι μπορεί να συντρέχει δικαστική πλάνη σε δύο διακριτές περιπτώσεις: α) στην περίπτωση διαδικαστικών πράξεων οι οποίες εκτελέστηκαν στο πλαίσιο ένδικης διαδικασίας και β) στην περίπτωση εκδόσεως αμετάκλητης αποφάσεως. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, τρία είναι τα χαρακτηριστικά στοιχεία της δικαστικής πλάνης: i) η διαδικαστική πράξη πρέπει να έχει εκτελεστεί κατά *πρόδηλη παράβαση* των κανόνων του ουσιαστικού και του δικονομικού δικαίου, ή η αμετάκλητη απόφαση να είναι *προδήλως αντίθετη* στον νόμο ή στα πραγματικά περιστατικά που προκύπτουν από τα αποδεικτικά μέσα που εκτιμήθηκαν στο πλαίσιο της ένδικης διαδικασίας, ii) η ως άνω διαδικαστική πράξη ή αμετάκλητη απόφαση πρέπει να επάγεται *σοβαρή προσβολή* των δικαιωμάτων, των ελευθεριών και των εννόμων συμφερόντων του ενδιαφερομένου, και iii) πρέπει να προκαλεί ζημία η οποία *δεν ήταν δυνατόν να αποκατασταθεί* μέσω της άσκησης τακτικού ή έκτακτου ένδικου μέσου.

80. Από τον ως άνω ορισμό προκύπτει ότι η ευθύνη του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης γίνεται δεκτή όχι μόνο ως συνέπεια διαδικαστικών πράξεων, αλλά και λόγω του περιεχομένου αμετάκλητων δικαστικών αποφάσεων, συμπεριλαμβανομένων της ερμηνείας του νόμου και της εκτίμησης των αποδείξεων. Εξάλλου, όπως επεξηγεί η Ρουμανική Κυβέρνηση με τις γραπτές παρατηρήσεις της, επικαλούμενη τη νομολογία του Curtea Constituțională (Συνταγματικού Δικαστηρίου), η ευθύνη του Δημοσίου μπορεί να χαρακτηριστεί «άμεση και αντικειμενική», ανεξάρτητη από τυχόν υποκειμενικά στοιχεία της συμπεριφοράς του δικαστή (κακή πίστη ή βαριά αμέλεια).

⁴⁴ Πρβλ. απόφαση της 24ης Ιουνίου 2019, Επιτροπή κατά Πολωνίας (Ανεξαρτησία του Ανωτάτου Δικαστηρίου) (C-619/18, EU:C:2019:531, σκέψη 52).

81. Εντός αυτού του πλαισίου, και δη κατά το πρώτο στάδιο, το οποίο αφορά την ευθύνη του Δημοσίου, το αιτούν δικαστήριο εκφράζει αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα του ορισμού της «δικαστικής πλάνης» που παρατίθεται ανωτέρω με το δίκαιο της Ένωσης. Μολονότι η αιτιολογία της απόφασης περί παραπομπής δεν περιέχει στοιχεία που να επεξηγούν τις αμφιβολίες του αιτούντος δικαστηρίου ως προς το ζήτημα αυτό, από τη διατύπωση του τέταρτου προδικαστικού ερωτήματος προκύπτει ότι το αιτούν δικαστήριο θεωρεί τον ορισμό του άρθρου 96, παράγραφος 3, στοιχείο α, του νόμου 303/2004 *υπερβολικά λακωνικό και αφηρημένο*. Ειδικότερα, το αιτούν δικαστήριο διαλαμβάνει στο εν λόγω ερώτημα ότι η ως άνω διάταξη δεν διευκρινίζει ούτε τη φύση ούτε το πεδίο εφαρμογής των νομικών διατάξεων που παραβαίνονται και που η παράβασή τους στοιχειοθετεί την επίμαχη πλάνη, καθώς και ότι δεν καθορίζει τους όρους, την προθεσμία και τις διαδικασίες για τη διαπίστωση της παράβασης των κανόνων δικαίου, ούτε το αρμόδιο όργανο για τη διαπίστωση της παράβασης των εν λόγω νομικών διατάξεων. Κατά το αιτούν δικαστήριο, το γεγονός αυτό καθιστά δυνατή την άσκηση έμμεσων πιέσεων στους δικαστικούς λειτουργούς.

82. Όσον αφορά το άρθρο 96, παράγραφος 3, στοιχείο β, του νόμου 303/2004, οι ανησυχίες του αιτούντος δικαστηρίου, όπως εκφράζονται στο πέμπτο προδικαστικό ερώτημα, απορρέουν από το γεγονός ότι η εν λόγω διάταξη δεν ορίζει, *in concreto*, την έννοια της «αντίθεσης» της δικαστικής απόφασης προς τις εφαρμοστέες νομικές διατάξεις και τα πραγματικά περιστατικά. Κατά την άποψη του αιτούντος δικαστηρίου, το γεγονός αυτό καθιστά δυνατή την παρεμπόδιση της ερμηνείας του νόμου και της εκτίμησης των αποδεικτικών στοιχείων από τους δικαστικούς λειτουργούς.

83. Συμμερίζομαι την άποψη που διατύπωσε η Επιτροπή κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ήτοι ότι ο άνω παρατιθέμενος ορισμός δεν φαίνεται προβληματικός αυτός καθεαυτόν. Αδυνατό να διακρίνω με ποιον τρόπο ο ορισμός αυτός της δικαστικής πλάνης, αυτοτελώς εξεταζόμενος, θα μπορούσε να καταστήσει δυνατή την άσκηση έμμεσων πιέσεων στους δικαστικούς λειτουργούς. Αν υπάρχει ένα ζήτημα που ενδέχεται να εγείρει ο αφηρημένος ορισμός της δικαστικής πλάνης, διατυπωμένος κατά τον ανωτέρω (μάλλον συσταλτικό) τρόπο *στο πλαίσιο διαφορών από αστική ευθύνη του Δημοσίου*, είναι μάλλον το αντίθετο από εκείνο που υπονοεί το αιτούν δικαστήριο.

84. Κατ' αρχάς και επί της αρχής, παρά τις επιμέρους εθνικές διαφοροποιήσεις στον τομέα αυτόν, η ευθύνη του Δημοσίου συνεπεία της συμπεριφοράς των δικαστικών οργάνων αναγνωρίζεται ευρέως στα κράτη μέλη⁴⁵. Το δίκαιο της Ένωσης δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να υπέχει ευθύνη το Δημόσιο για ζημίες που προκλήθηκαν από δικαστικούς λειτουργούς κατά την άσκηση των καθηκόντων τους⁴⁶. Αντιθέτως, το δίκαιο της Ένωσης *επιβάλλει* να προβλέπεται ευθύνη του κράτους για τις παραβιάσεις (τουλάχιστον) του δικαίου της Ένωσης από τους δικαστές. Όπως επισήμανε το Δικαστήριο στην απόφαση Köbler, «η ύπαρξη ενδίκου μέσου το οποίο παρέχει τη

⁴⁵ Για μια περιγραφή της κατάστασης προ μερικών ετών, βλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα P. Léger στην υπόθεση Köbler (C-224/01, EU:C:2003:207, σημεία 77 έως 84). Μέσω της ως άνω αναλύσεως, ο γενικός εισαγγελέας κατέληξε στην πρόταση ότι «η αρχή της ευθύνης του Δημοσίου λόγω αποφάσεων ανωτάτων δικαστηρίων μπορεί να αναγνωριστεί ως γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου» (σημείο 85 των προτάσεων εκείνων). Εντούτοις, σε έναν σημαντικό αριθμό κρατών μελών, τα κριτήρια της ευθύνης αυτής σε «εσωτερικές καταστάσεις» φαίνεται να είναι ουσιαδώς αυστηρότερα. Βλ., π.χ., Scherr, K. M., «Comparative aspects of the application of the principle of State liability for judicial breaches», *ERA Forum*, 2012, σ. 565-588, ή Varga, Z., «Why is the Köbler Principle not Applied in Practice?», *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 2016, σ. 984-1008, ιδίως 989-991.

⁴⁶ Όσον αφορά το ζήτημα της ευθύνης του Δημοσίου για ζημίες που προκάλεσαν σε ιδιώτες τα δικαστήρια των κρατών μελών, βλ. αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513), ή της 13ης Ιουνίου 2006, Traghetti del Mediterraneo (C-173/03, EU:C:2006:391), ή, πιο πρόσφατα, της 29ης Ιουλίου 2019, Hochtief Solutions Magyarországi Fióktelepe (C-620/17, EU:C:2019:630).

δυνατότητα, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, αποκαταστάσεως των επιζημιών συνεπειών μιας πεπλανημένης δικαστικής αποφάσεως μπορεί να θεωρηθεί, αντιθέτως, ως ενισχύουσα την ποιότητα της εννόμου τάξεως και τελικώς, επίσης, το κύρος της δικαστικής εξουσίας»⁴⁷.

85. Κατά δεύτερον, ο εξεταζόμενος στην υπό κρίση υπόθεση ορισμός περιέχει αρκετά στοιχεία που περιορίζουν τα είδη της δικαστικής πλάνης συνεπεία των οποίων ενδέχεται να γεννάται ευθύνη του Δημοσίου⁴⁸. Κατά τον ορισμό που παρατίθεται ανωτέρω, φαίνεται ότι μόνον *πρόδηλα* σφάλματα εμπίπτουν στην έννοια της δικαστικής πλάνης («πρόδηλη παράβαση των κανόνων του ουσιαστικού και του δικονομικού δικαίου», ή απόφαση «προδήλως αντίθετη στον νόμο ή στα πραγματικά περιστατικά»). Συναφώς, το Δικαστήριο έχει επισημάνει, σε διαφορετικό πλαίσιο, ότι ο περιορισμός της ευθύνης του Δημοσίου στην εξαιρετική εκείνη περίπτωση στην οποία ο δικαστής προδήλως παραβίασε το εφαρμοστέο δίκαιο αποτελεί στοιχείο το οποίο διασφαλίζει ότι λαμβάνεται υπόψη η ιδιομορφία του δικαστικού λειτουργήματος, καθώς και οι νόμιμες απαιτήσεις της ασφαλείας δικαίου⁴⁹. Επιπλέον, ο επίμαχος ορισμός περιορίζει περαιτέρω την αντικειμενική υπόσταση της δικαστικής πλάνης, εξαρτώντας την από τη *σοβαρότητα της προκληθείσας βλάβης* («σοβαρή προσβολή των δικαιωμάτων, των ελευθεριών και των εννόμων συμφερόντων»). Απαιτείται επίσης αιτιώδης συνάφεια («προκαλώντας ζημία»). Επιπλέον, υπάρχει και η προϋπόθεση της *ultima ratio*, υπό την έννοια ότι απαιτείται να *μην ήταν δυνατόν να αποκατασταθεί η ζημία* «με την άσκηση τακτικού ή έκτακτου ένδικου μέσου».

86. Η κατά γράμμα ερμηνεία των ως άνω κριτηρίων υποδεικνύει ότι, στην πράξη, οι προϋποθέσεις για τη θεμελίωση της ευθύνης του Δημοσίου θα συντρέχουν μόνο σε περιπτώσεις αμετάκλητων αποφάσεων, στις οποίες τα πρόδηλα σφάλματα που διαπράχθηκαν προκάλεσαν ευθέως σοβαρή βλάβη στον ιδιώτη. Εάν όντως ισχύει αυτό, τότε το ερώτημα που θα έπρεπε να τεθεί δεν είναι κατ' ανάγκην το εάν τα κριτήρια αυτά είναι τόσο ευρέα ώστε να είναι δυνατή η κατάχρησή τους προκειμένου να ασκηθεί πίεση στους δικαστές για τις κατ' ιδίαν αποφάσεις τους, αλλά, αναφορικά με τη διαπίστωση της *αστικής ευθύνης του Δημοσίου*, το εάν αυτές οι – ομολογουμένως περιοριστικές – προϋποθέσεις θεμελίωσης της ευθύνης του Δημοσίου καθιστούν εξαιρετικώς δυσχερή, ή αδύνατη στην πράξη, την αποζημίωση του ιδιώτη από το Δημόσιο.

87. Η στοιχειοθέτηση ευθύνης για ζημία που προκαλείται κατά την άσκηση της δικαστικής εξουσίας συνδέεται εκ των πραγμάτων με την πρόσβαση στη δικαιοσύνη και με το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής⁵⁰. Υπ' αυτό το πρίσμα, εάν τα κριτήρια θεμελίωσης της ευθύνης του Δημοσίου είναι υπερβολικά περιοριστικά, και ελλείψει της δυνατότητας άσκησης ευθείας αγωγής αστικής ευθύνης κατά των ίδιων των δικαστών, ενδεχομένως να καθίστανται προβληματικά καθεαυτά.

88. Πράγματι, όπως επισήμανε το Δικαστήριο στην απόφαση *Traghetti del Mediterraneo*, «μολονότι δεν μπορεί να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο το εθνικό δίκαιο να διευκρινίζει τα σχετικά με τη φύση ή τον βαθμό μιας παραβάσεως κριτήρια που πρέπει να πληρούνται προκειμένου να διαπιστωθεί η ευθύνη του κράτους από παράβαση του [...] δικαίου [της Ένωσης] εκ μέρους

⁴⁷ Απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 43).

⁴⁸ Εξάλλου, όσον αφορά τον ορισμό της δικαστικής πλάνης, η Ρουμανική Κυβέρνηση προσέθεσε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ότι η νομολογία του *Curtea Constituțională* (Συνταγματικού Δικαστηρίου), και ειδικότερα η απόφαση 417/2018, έχει θέσει τουλάχιστον οκτώ προϋποθέσεις παραδεκτού των αξιώσεων λόγω ευθύνης του Δημοσίου.

⁴⁹ Πρβλ. απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 53).

⁵⁰ Βλ., π.χ., αποφάσεις του ΕΔΔΑ της 15ης Ιουλίου 2003, Ernst κ.λπ. κατά Βελγίου (CE:ECHR:2003:0715JUD003340096, § 47 έως 57), και της 12ης Ιουνίου 2012, Gryaznov κατά Ρωσίας (CE:ECHR:2012:0612JUD001967303, § 76 επ.). Βλ., επίσης, απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 36).

εθνικού δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο, τα εν λόγω κριτήρια δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να επιβάλλουν αυστηρότερους όρους από εκείνους που συνεπάγεται η πρόδηλη παράβαση του εφαρμοστέου δικαίου»⁵¹.

89. Το Δικαστήριο έχει επίσης αποφανθεί ότι η ενωσιακή αρχή της κρατικής ευθύνης για ζημίες που προκλήθηκαν σε ιδιώτες από παράβαση του δικαίου της Ένωσης εκ μέρους δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία αποκλείουσα την ευθύνη του κράτους με την αιτιολογία ότι η επίδικη παράβαση απορρέει από την εκ μέρους του δικαστηρίου ερμηνεία των κανόνων δικαίου ή αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων, καθώς και σε εθνική νομοθεσία περιορίζουσα τη θεμελίωση της ευθύνης αυτής σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του εθνικού δικαστή, αν ο περιορισμός αυτός έχει ως συνέπεια τον αποκλεισμό της ευθύνης του οικείου κράτους μέλους σε άλλες περιπτώσεις στις οποίες διαπιστώθηκε πρόδηλη παραβίαση του εφαρμοστέου δικαίου⁵². Η ίδια αρχή αντιτίθεται, περαιτέρω, σε κανόνες του εθνικού δικαίου οι οποίοι επιβάλλουν ως προαπαιτούμενο την προηγούμενη ακύρωση της ζημιογόνας αποφάσεως που εξέδωσε το εν λόγω δικαστήριο, ενώ τέτοιου είδους ακύρωση αποκλείεται στην πράξη⁵³.

90. Τρίτον, τίθεται το ζήτημα του λακωνικού και αφηρημένου χαρακτήρα του ορισμού της δικαστικής πλάνης, τον οποίο επικρίνει το εθνικό δικαστήριο. Ωστόσο, οφείλω να ομολογήσω ότι, ως προς το ζήτημα αυτό, με διακατέχει κάποιος προβληματισμός. Δεδομένης της αενάως μεταβλητής φύσης της, πώς αλλιώς άραγε θα μπορούσε να οριστεί η δικαστική πλάνη; Προφανώς όχι μέσω της εξαντλητικής απαρίθμησης πράξεων που θα μπορούσαν να συνιστούν δικαστική πλάνη. Μια διάταξη αυτής της λογικής σύντομα θα κατέληγε να μοιάζει με τηλεφωνικό κατάλογο, λόγω του ότι συνεχώς θα προέκυπταν καινούργιες πράξεις που δεν είχαν προηγουμένως περιληφθεί στην απαρίθμηση. Επομένως, και κατά τρόπο παρεμφερή με εκείνο του ορισμού, π.χ., του δικαστικού πειθαρχικού παραπτώματος, η δομή του ορισμού των περιπτώσεων που ενδέχεται να συνιστούν δικαστική πλάνη δεν μπορεί παρά να είναι γενική και, σε ορισμένο βαθμό, αφηρημένη, παραπέμπουσα σε αόριστες νομικές έννοιες⁵⁴. Το γεγονός αυτό, με τη σειρά του, υπογραμμίζει τη σημασία της γνώσης και της ερμηνείας του ορισμού αυτού από τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια και τις αρχές. Επ' αυτού, ωστόσο, δεν υπάρχουν ως τώρα παραδείγματα πρακτικής εφαρμογής, ή εν πάση περιπτώσει δεν έχουν περιέλθει σε γνώση του Δικαστηρίου.

91. Ως εκ τούτου, θεωρώ ότι, κατ' αρχήν, δεν αντιβαίνει στην ενωσιακή αρχή της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης, που κατοχυρώνεται με το άρθρο 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη και με το άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ, ορισμός της δικαστικής πλάνης ο οποίος, όσον αφορά την ευθύνη του Δημοσίου, βασίζεται σε στοιχεία όπως εκείνα που περιγράφηκαν στην υπό κρίση υπόθεση.

⁵¹ Απόφαση της 13ης Ιουνίου 2006 (C-173/03, EU:C:2006:391, σκέψη 44).

⁵² Βλ. αποφάσεις της 13ης Ιουνίου 2006, *Traghetti del Mediterraneo* (C-173/03, EU:C:2006:391, σκέψη 46), και της 24ης Νοεμβρίου 2011, *Επιτροπή κατά Ιταλίας* (C-379/10, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2011:775, σκέψεις 35 έως 37).

⁵³ Απόφαση της 9ης Σεπτεμβρίου 2015, *Ferreira da Silva e Brito κ.λπ.* (C-160/14, EU:C:2015:565, σκέψη 60).

⁵⁴ Βλ., στο ίδιο πνεύμα, το συμπέρασμα της επιτροπής της Βενετίας στο πλαίσιο της εξετάσεως της ισχύουσας διατύπωσης του ορισμού της δικαστικής πλάνης, όπου επισημαίνεται ότι «δεν είναι δυνατό να δοθεί ορισμός της δικαστικής πλάνης που να μην απαιτεί προσφυγή σε γενικές έννοιες, οι οποίες πρέπει να ερμηνεύονται από τα δικαστήρια». Γνώμη αριθ. 924/2018 της επιτροπής της Βενετίας, σημείο 115.

β) Ο αντίκτυπος στην αστική ευθύνη των δικαστών

1) Γενικές παρατηρήσεις

92. Ο διαχωρισμός του καθεστώτος της ευθύνης του Δημοσίου από την προσωπική ευθύνη των δικαστικών λειτουργών, αστική ή πειθαρχική, είναι κρίσιμος από την άποψη της αρχής της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης. Η θέσπιση ενός ρυθμιστικού πλαισίου ευθύνης του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης συνιστά συμβιβασμό μεταξύ της αρχής των αποτελεσματικών μέσω έννομης προστασίας έναντι της δικαστικής πλάνης και της ανεξαρτησίας των δικαστικών λειτουργών. Καθιστά δυνατή την αποζημίωση των ιδιωτών που υπέστησαν ζημία, ενώ παράλληλα προστατεύει τους δικαστές από την εναντίον τους άσκηση ευθείας αγωγής εκ μέρους των ζημιωθέντων.

93. Ήδη στην υπόθεση Köbler προβλήθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου επιχειρήματα από τα κράτη μέλη περί του ότι η επέκταση της αρχής της ευθύνης του Δημοσίου κατά το δίκαιο της Ένωσης σε ζημίες καταλογιστέες σε δικαστικές πράξεις ή παραλείψεις θα μπορούσε να υπονομεύσει την ανεξαρτησία της δικαστικής λειτουργίας. Απαντώντας στα επιχειρήματα αυτά, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι «η αρχή της ευθύνης δεν αφορά την προσωπική ευθύνη του δικαστή, αλλά την ευθύνη του Δημοσίου. Η δυνατότητα, όμως, θεμελιώσεως ευθύνης του Δημοσίου, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, για δικαστικές αποφάσεις αντίθετες προς το [...] δίκαιο [της Ένωσης] δεν συνεπάγεται ιδιαίτερους κινδύνους αμφισβήτησεως της ανεξαρτησίας ενός δικαιοδοτικού οργάνου το οποίο αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό»⁵⁵. Όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας P. Léger στις προτάσεις του στην υπόθεση εκείνη, το ζήτημα της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης θα έπρεπε μάλλον να τεθεί, όχι σε σχέση με ένα σύστημα ευθύνης του Δημοσίου, αλλά σε σχέση με την καθιέρωση ενός συστήματος προσωπικής ευθύνης των δικαστών⁵⁶.

94. Πράγματι, από την άποψη της ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας, κρίσιμο είναι το δεύτερο στάδιο, το οποίο αφορά την ενδεχόμενη προσωπική ευθύνη των δικαστών. Τούτο δεν σημαίνει ότι το πρώτο στάδιο, το οποίο αφορά την ευθύνη του Δημοσίου, στερείται σημασίας. Ωστόσο η απειλή είναι πιο έμμεση. Κατά την εκτίμηση του δεύτερου σταδίου, η εξωτερική πτυχή της ενωσιακής αρχής της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης επιβάλλει να διασφαλίζεται, μέσω των κανόνων που διέπουν την αστική ευθύνη των δικαστών και τη δυνατότητα του Δημοσίου να αναζητήσει ευθέως τα ποσά που κατέβαλε ως αποζημίωση σε ζημιωθέντες τρίτους, ότι οι δικαστές προστατεύονται από πιέσεις οι οποίες θα μπορούσαν να θίξουν την ανεξάρτητη κρίση τους και να επηρεάσουν τις αποφάσεις τους⁵⁷. Λαμβανομένης υπόψη της σχέσης αλληλεξάρτησης μεταξύ των δύο αυτών διαδικασιών, η δεύτερη εκ των οποίων προϋποθέτει την πρώτη, θα πρέπει να δοθεί η δέουσα προσοχή επίσης στον βαθμό του μεταξύ τους συνδέσμου, καθώς και στις ειδικές ρυθμίσεις τις σχετικές με τις ουσιαστικές προϋποθέσεις και τις δικονομικές εγγυήσεις για τους δικαστές στο πλαίσιο των ενδίκων διαδικασιών περί ευθύνης του Δημοσίου.

95. Ως επί της αρχής, η ανεξαρτησία της δικαστικής λειτουργίας ασφαλώς δεν ισοδυναμεί με ασυλία των δικαστών έναντι κάθε ευθύνης, αστικού ή πειθαρχικού χαρακτήρα. Η δυνατότητα του Δημοσίου να ασκήσει αναγωγικές αξιώσεις σε συγκεκριμένες υποθέσεις δεν αντιβαίνει, κατά

⁵⁵ Απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2003 (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 42).

⁵⁶ Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα P. Léger στην υπόθεση Köbler (C-224/01, EU:C:2003:207, σημείο 90).

⁵⁷ Πρβλ. απόφαση της 19ης Νοεμβρίου 2019, Α. Κ. κ.λπ. (Ανεξαρτησία του πειθαρχικού τμήματος του Ανωτάτου Δικαστηρίου) (C-585/18, C-624/18 και C-625/18, EU:C:2019:982, σκέψη 121 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

την άποψή μου, στην αρχή της ανεξαρτησίας των δικαστικών λειτουργιών. Η δυνατότητα αυτή επαναφέρει ένα στοιχείο λογοδοσίας των δικαστικών λειτουργιών, στοιχείο ουσιώδες για τη διατήρηση της εμπιστοσύνης του κοινού στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης.

96. Η άποψη αυτή βρίσκει στέρεο έρεισμα στο συγκριτικό δίκαιο. Με εξαίρεση εκείνα τα κράτη μέλη που ανήκουν στην παράδοση του *common law*, όπου η δικαστική ασυλία αποτελεί, πράγματι, καθιερωμένη δικλίδα ασφαλείας της δικαστικής ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας⁵⁸, η ευθύνη του Δημοσίου για ζημίες που προκάλεσαν δικαστικοί λειτουργοί γίνεται ευρύτατα δεκτή, όπως προαναφέρθηκε. Ειδικότερα, όπου υφίσταται καθεστώς ευθύνης του Δημοσίου, πολλά κράτη μέλη (μολοντί όχι όλα) παρέχουν στο Δημόσιο τη δυνατότητα να αναζητήσει από τον εκάστοτε δικαστή τα ποσά που κατέβαλε, σε περιπτώσεις όπου συντρέχουν επιβαρυντικά στοιχεία, όπως κακή πίστη ή βαριά αμέλεια.

97. Στο ζήτημα αυτό, οι επιμέρους εθνικές επιλογές όσον αφορά την αστική και την προσωπική ευθύνη των δικαστών ποικίλλουν σε μεγάλο βαθμό. Σε ορισμένες έννομες τάξεις (του ηπειρωτικού δικαίου), το γενικότερο καθεστώς της αναγωγής κατά δημοσίων υπαλλήλων εφαρμόζεται και στους δικαστές. Σε ορισμένες άλλες, επιβάλλονται πρόσθετες προϋποθέσεις και εγγυήσεις, όπως η προηγούμενη έκδοση ποινικής ή πειθαρχικής απόφασης, ή ο περιορισμός του ποσού της αποζημίωσης που είναι δυνατόν να αναζητηθεί από τον δικαστή. Σε άλλες έννομες τάξεις είναι δυνατή η μερική επανείσπραξη των ποσών αποζημίωσης που κατέβαλε το Δημόσιο στο πλαίσιο της ίδιας της ποινικής ή πειθαρχικής διαδικασίας⁵⁹. Οι αποκλίσεις αυτές καταδεικνύουν ότι η ισορροπία μεταξύ λογοδοσίας και δικαστικής ανεξαρτησίας γίνεται αντιληπτή με αρκετά διαφορετικό τρόπο στις διάφορες έννομες τάξεις, ανάλογα με τις δικαιοδοτικές παραδόσεις και τις συνταγματικές αντιλήψεις σχετικά με την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, καθώς και με τις διαφορετικές διευθετήσεις του συστήματος ελέγχων και ισορροπιών μεταξύ των εξουσιών αυτών. Πιθανώς δε ο μοναδικός κοινός παρονομαστής είναι ότι, στην πράξη, τέτοιες περιστάσεις δεν προκύπτουν συχνά, και οι εθνικοί κανόνες που διέπουν την προσωπική ευθύνη των δικαστών παραμένουν όντως στα άδυτα του συνταγματικού δικαίου.

98. Έχοντας υπόψη αυτήν την ευρεία ποικιλία, διάφοροι διεθνείς οργανισμοί έχουν εισηγηθεί συναφώς ορισμένα πρότυπα. Εντούτοις, και ανάλογα με τη φύση και το είδος εκάστου διεθνούς οργανισμού, οι συστάσεις αυτές φαίνεται στην πραγματικότητα να ποικίλλουν. Με κάποιο βαθμό απλούστευσης, φαίνεται ότι η διαχωριστική γραμμή χαράσσεται μεταξύ των προτύπων που σχεδιάζονται από τους ίδιους τους δικαστές σε διεθνές επίπεδο, και των προτύπων που προτείνουν οργανισμοί ή θεσμοί, τα μέλη των οποίων προέρχονται από πολλά και διάφορα επαγγελματικά περιβάλλοντα. Από τη μία πλευρά, υπάρχει, π.χ., η σαφής θέση του CCJE, το οποίο συνηγορεί υπέρ της ευρείας, ή ακόμη και πλήρους, λειτουργικής ασυλίας⁶⁰. Από την άλλη

⁵⁸ Βλ., π.χ., Frau, M., «The Doctrine of Judicial Immunity from Civil Liability in a Comparative Perspective», σε Cygan, A., και Spadacini, L. (επιμ.), *Constitutional Implications of the Traghetti Judgment*, biblioFabbri, Brescia, 2010, σ. 163-179. Για μια κριτική επισκόπηση, βλ. Toner, H., «Thinking the Unthinkable? State Liability for Judicial Acts after Factortame (III)», *Yearbook of European Law*, 1997, σ. 165-189.

⁵⁹ Βλ., π.χ., Canivet, G., και Joly-Hurard, J., «La responsabilité des juges, ici et ailleurs», *Revue internationale de droit comparé*, 2006, τόμος 58, αριθ. 4, σ. 1049-1093, ιδίως σ. 1074 επ. Για μια παλαιότερη επισκόπηση, βλ. γνώμη αριθ. 3 (2002) του CCJE σχετικά με τις αρχές και τους κανόνες που διέπουν την επαγγελματική δεοντολογία των δικαστών, και ιδίως ζητήματα ήθους, συμπεριφοράς που απάδει προς το δικαστικό λειτουργήμα και αμεροληψίας.

⁶⁰ Γνώμη αριθ. 3 (2002) του CCJE προς την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με τις αρχές και τους κανόνες που διέπουν την επαγγελματική δεοντολογία των δικαστών, και ιδίως ζητήματα ήθους, συμπεριφοράς που απάδει προς το δικαστικό λειτουργήμα και αμεροληψίας. Στην εν λόγω γνώμη, το CCJE διατυπώνει την εκτίμηση ότι «ο δικαστής δεν εκτίθεται, σε σχέση με τη δοθείσα σε αυτόν δικαστική εξουσία, σε οποιαδήποτε προσωπική ευθύνη, ακόμη και σε αποζημίωση που θεσπίζεται από το Κράτος, εκτός αν πρόκειται για περίπτωση κακοδικίας». Ομοίως, στη Magna Carta των δικαστών, που συνέταξε το CCJE (Στρασβούργο, 17 Νοεμβρίου 2010), εκτίθεται στο σημείο 22 ότι «ο δικαστής δεν εκτίθεται, σε σχέση με τη δοθείσα σε αυτόν δικαστική εξουσία, σε οποιαδήποτε προσωπική ευθύνη, ακόμη και σε αποζημίωση που θεσπίζεται από το Κράτος, εκτός αν πρόκειται για περίπτωση κακοδικίας». Στη γνώμη του CCJE του 2019, σημείο 39, η θέση αυτή τονίζεται ιδιαίτερα όσον αφορά τις επίμαχες εν προκειμένω διατάξεις.

πλευρά, η θέση της επιτροπής της Βενετίας συνοψίζεται στη γνώμη της αριθ. 924/2018 ως εξής: «γενικώς, δεν θα πρέπει να χωρούν αναγωγικές αξιώσεις κατά των δικαστών όταν οι τελευταίοι ασκούν τα καθήκοντά τους σύμφωνα με τα επαγγελματικά πρότυπα που ορίζει ο νόμος (λειτουργική ασυλία)» και «η ευθύνη του δικαστή πρέπει να γίνεται δεκτή μόνον εφόσον υφίσταται δόλος ή βαριά αμέλεια»⁶¹.

99. Ως προς το συγκεκριμένο αυτό σημείο, ωστόσο, οι θέσεις ορισμένων διεθνών οργανισμών, ιδίως εκείνων που παραμένουν εκτός του πεδίου των πολιτικών διεργασιών, στο πλαίσιο των οποίων τα άλλα όργανα του κράτους θα εκπροσωπούνταν σε διεθνές επίπεδο και θα είχαν λόγο όσον αφορά την έγκριση των θέσεων αυτών, θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με κάποια (μάλλον μεγάλη) δόση επιφύλαξης. Η δέουσα ισορροπία μεταξύ ανεξαρτησίας και λογοδοσίας της δικαστικής εξουσίας είναι πιθανότερο να προκύψει μέσω του –συχνά επίπονου και παρατεταμένου– διμερούς ή πολυμερούς διαλόγου εντός του πλαισίου της διάκρισης των εξουσιών, όπου οι ενίοτε μονόπλευρες απόψεις της μίας εξουσίας ελέγχονται, πράγματι, και εξισορροπούνται αμοιβαία από τις λοιπές εξουσίες.

100. Συνοψίζοντας, φρονώ ότι δεν αντιβαίνει *per se* στην ενωσιακή αρχή της ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας η δυνατότητα του Δημοσίου, σε περιπτώσεις κατά τις οποίες θεμελιώνεται ευθύνη του για ζημίες που προκλήθηκαν κατά την άσκηση της δικαστικής λειτουργίας, να ασκήσει, όσον αφορά τα ποσά που κατέβαλε, αναγωγικές αξιώσεις κατά του εκάστοτε δικαστή, σε περίπτωση κακής πίστης ή βαριάς αμέλειας του τελευταίου. Εξάλλου, και έχοντας υπόψη την ποικιλία των εθνικών ρυθμιστικών προτύπων των κρατών μελών, είναι απλώς αδύνατο να γίνει δεκτό ότι η ενωσιακή αρχή της ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας επιβάλλει συγκεκριμένο πλαίσιο ευθύνης, το οποίο να συνδέεται, π.χ., με την προηγούμενη ποινική καταδίκη ή επιβολή πειθαρχικής κύρωσης, ή έστω να προβλέπει ότι η ευθύνη του δικαστή μπορεί να αναζητηθεί μόνο στο πλαίσιο των διαδικασιών αυτών, ως μορφή κύρωσης.

101. Αυτό που έχει σημασία είναι η ποιότητα του θεσμικού πλαισίου που έχει επιλεγεί και οι εγγυήσεις τις οποίες περιβάλλεται. Οι εντασσόμενοι σε οιοδήποτε τέτοιο πλαίσιο κανόνες, όπως οι σχετικοί με την αστική ευθύνη των δικαστών και τη δυνατότητα του Δημοσίου να ασκήσει αναγωγικές αξιώσεις για αποζημιώσεις που κατέβαλε σε ζημιωθέντες τρίτους, θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι οι δικαστές προστατεύονται από πιέσεις οι οποίες θα μπορούσαν να θίξουν την ανεξάρτητη κρίση τους και να επηρεάσουν τις αποφάσεις τους. Για τους λόγους που προεκτέθηκαν, και ελλείψει πρακτικής εφαρμογής σε εθνικό επίπεδο που να υποδεικνύει οποιαδήποτε πραγματική κατάχρηση, θα εστιάσω στη συνέχεια μόνο στον *αφηρημένο έλεγχο του νομικού πλαισίου*, συνεκτιμώντας την προβαλλόμενη πιθανή αλληλεπίδραση των κανόνων περί ευθύνης των δικαστών με άλλους κανόνες δικαίου που θεσπίστηκαν πρόσφατα, στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων των νόμων για τη δικαιοσύνη, το 2018⁶².

⁶¹ Βλ. γνώμη αριθ. 924/2018 της επιτροπής της Βενετίας, σημείο 113, όπου γίνεται παραπομπή στο υπό στοιχεία CDL-AD (2016)015 «Amicus Curiae Brief» [υπόμνημα παρατηρήσεων υποβαλλόμενο από μη διάδικο] απευθυνόμενο προς το Συνταγματικό Δικαστήριο σχετικά με το δικαίωμα προσφυγής του Δημοσίου κατά δικαστών, σημεία 77 έως 80. Βλ. επίσης, π.χ., σύσταση CM/Rec(2010)12 της επιτροπής υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης προς τα κράτη μέλη σχετικά με την ανεξαρτησία, την αποτελεσματικότητα και τις ευθύνες των δικαστών, που υιοθετήθηκε στις 17 Νοεμβρίου 2010 κατά την 1098η συνεδρίαση των αντιπροσώπων των Υπουργών, σημεία 66 και 67: «η ερμηνεία του νόμου, η εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών ή η στάθμιση των αποδεικτικών μέσων που γίνεται από τους δικαστές κατά την εκδίκαση υποθέσεων δεν θα πρέπει να θεμελιώνει αστική ή πειθαρχική ευθύνη, παρά μόνο σε περιπτώσεις κακόβουλης συμπεριφοράς ή βαριάς αμέλειας. Μόνο το Δημόσιο μπορεί να επιδιώξει τη θεμελίωση αστικής ευθύνης δικαστή μέσω δικαστικής προσφυγής, στην περίπτωση που υποχρεώθηκε σε καταβολή αποζημίωσης».

⁶² Βλ. σημεία 53 έως 60 και 66 έως 74 των παρουσιών προτάσεων.

2) Τα αμφισβητούμενα στοιχεία

102. Όπως επισημάνθηκε κατά την εξέταση του παραδεκτού των προδικαστικών ερωτημάτων της υπό κρίση υποθέσεως, η απόφαση περί παραπομπής δεν παρέχει στοιχεία ως προς την εξήγηση των λόγων που οδήγησαν το αιτούν δικαστήριο στην υποβολή των προδικαστικών του ερωτημάτων. Ειδικότερα, μολονότι η κύρια δίκη αφορά ευθύνη του Δημοσίου για προβαλλόμενη παράνομη στέρηση της ελευθερίας, το αιτούν δικαστήριο ουδόλως εξηγεί τη συσχέτιση μεταξύ του γενικού ορισμού της δικαστικής πλάνης κατά το άρθρο 96, παράγραφος 3, του νόμου 303/2004 και των ειδικών διατάξεων σχετικά με την ευθύνη του Δημοσίου στο πλαίσιο ποινικής δίκης κατά τα άρθρα 539 και 541 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

103. Σε αυτές τις ελλείψεις οφείλεται η πρότασή μου να κριθεί अपαράδεκτο το έβδομο προδικαστικό ερώτημα. Οι εν λόγω ελλείψεις ασκούν επίσης επιρροή στο πλαίσιο της απαντήσεως που πρέπει να δοθεί στο τέταρτο, στο πέμπτο και στο έκτο ερώτημα. Επομένως, η ανάλυση που ακολουθεί βασίζεται στην παραδοχή ότι το άρθρο 96, παράγραφος 3, του νόμου 303/2004 είναι πράγματι κρίσιμο για τη διαφορά της κύριας δίκης.

104. Προκειμένου να δοθεί χρήσιμη απάντηση στο αιτούν δικαστήριο, υπάρχουν τρία διαφορετικά ζητήματα που χρήζουν προσοχής και που προέκυψαν από τις παρατηρήσεις των διαδίκων αλλά και κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση: κατά πόσο τα υποκειμενικά στοιχεία που θεμελιώνουν αστική ευθύνη των δικαστών μπορούν νομίμως να συνδεθούν με περιστάσεις κακής πίστης ή βαριάς αμέλειας (i), κατά πόσον η σχετική με την απόφαση άσκησης αναγωγικών αξιώσεων διαδικασία υπόκειται σε συγκεκριμένες εγγυήσεις (ii), και κατά πόσον η εν λόγω διαδικασία σέβεται τα δικαιώματα άμυνας των δικαστών, λαμβανομένου υπόψη του στενού συνδέσμου της με τη διαδικασία διά της οποίας κρίνεται η ευθύνη του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης (iii).

i) Κακή πίστη ή βαριά αμέλεια

105. Το άρθρο 96, παράγραφος 7, του νόμου 303/2004 προβλέπει ότι η εκ μέρους του Δημοσίου άσκηση αγωγής εξ αναγωγής κατά του δικαστή που υπέπεσε σε δικαστική πλάνη περιορίζεται στις περιπτώσεις κακής πίστης ή βαριάς αμέλειας. Ο ορισμός των εννοιών αυτών δίνεται στο άρθρο 99¹ του νόμου 303/2004, διάταξη που εντάσσεται στην ενότητα εκείνη του εν λόγω νόμου που αφορά την πειθαρχική ευθύνη δικαστών και εισαγγελέων. Όπως αντιλαμβάνομαι, για να στοιχειοθετηθεί η ευθύνη του Δημοσίου κατά το πρώτο στάδιο, θα πρέπει να συντρέχει περίπτωση δικαστικής πλάνης που να πληροί το σύνολο των κριτηρίων, είτε του άρθρου 96, παράγραφος 3, στοιχείο α, είτε του άρθρου 96, παράγραφος 3, στοιχείο β, του νόμου 303/2004. Στη συνέχεια, και προκειμένου να ευδοκιμήσει η αγωγή εξ αναγωγής κατά του δικαστή κατά το δεύτερο στάδιο, θα πρέπει επίσης να συντρέχει, πέραν των ανωτέρω, και ένα υποκειμενικό στοιχείο στο πρόσωπο του συγκεκριμένου δικαστή, υπό τη μορφή είτε κακής πίστης είτε βαριάς αμέλειας.

106. Εάν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε τείνω να συμφωνήσω με τις σχετικές παρατηρήσεις της Επιτροπής και της Ρουμανικής Κυβερνήσεως. Το γεγονός ότι, σε περιπτώσεις κακής πίστης ή βαριάς αμέλειας είναι δυνατή η αγωγή εξ αναγωγής δεν είναι προβληματικό *per se*. Οι όροι αυτοί ορίζονται στον νόμο κατά τρόπο που δεν φαίνεται να αποκλίνει από το γενικά καθιερωμένο εννοιολογικό περιεχόμενό τους. Κατά το άρθρο 99¹, παράγραφος 1, του νόμου 303/2004, θεωρείται ότι ο δικαστής ενήργησε με κακή πίστη εάν «σκοπίμως παρέβη κανόνες ουσιαστικού ή δικονομικού δικαίου, με την πρόθεση να προκαλέσει βλάβη σε τρίτο πρόσωπο ή αποδεχόμενος ότι η παράβαση αυτή θα προκαλέσει βλάβη σε τρίτο πρόσωπο». Κατά το άρθρο 99¹, παράγραφος 2,

βαριά αμέλεια επιδεικνύει ο δικαστής «ο οποίος, με υπαιτιότητά του, παραλείπει, κατά τρόπο σοβαρό, αδιαμφισβήτητο και μη συγγνωστό, να λάβει υπόψη κανόνες του ουσιαστικού ή του δικονομικού δικαίου». Επιπλέον, προκύπτει ότι η άσκηση των καθηκόντων του δικαστή με κακή πίστη ή βαριά αμέλεια μπορεί –ανεξάρτητα από ενδεχόμενη ποινική ευθύνη– να συνιστά και πειθαρχικό παράπτωμα σύμφωνα με το άρθρο 99, στοιχείο t, του ως άνω νόμου, ακόμη και αν η πράξη δεν πληροί τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης ενός εγκλήματος.

107. Κανένα από τα επιχειρήματα που προβλήθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου δεν επεξηγεί πού ακριβώς έγκειται το πρόβλημα με τον ορισμό αυτόν, ούτε αποδείχθηκε ότι η νομολογιακή ερμηνεία των ανωτέρω εννοιών εγείρει αμφιβολίες ως προς την εφαρμογή τους στην πράξη ή καταδεικνύει κατάχρησή τους. Πράγματι, αφ' ης στιγμής δεν μπορεί να γίνει δεκτή η άποψη ότι η «γνήσια δικαστική ανεξαρτησία» προϋποθέτει την πλήρη λειτουργική ασυλία, η αναγνώριση της ευθύνης για ζημία που προκλήθηκε με κακή πίστη ή βαριά αμέλεια ευθυγραμμίζεται με αυτό που προφανώς αποτελεί τον γενικό κανόνα, όπως εξάλλου επισημαίνει και η επιτροπή της Βενετίας⁶³.

108. Αδυνατώ εξάλλου να διακρίνω τους λόγους για τους οποίους οι επιταγές της ενωσιακής αρχής της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης θα έπρεπε να αποκλίνουν από την ανωτέρω εξισορροπημένη θεώρηση. Εφόσον οι δικαστές ουσιαστικά θωρακίζονται έναντι της ευθείας εις βάρος τους άσκησης αγωγής λόγω αστικής ευθύνης, μέσω της νομοθετικής καθιέρωσης της ευθύνης του Δημοσίου ως μοναδικής δυνατής οδού για τους ιδιώτες που αξιώνουν αποζημίωση, η πρόβλεψη μιας πιο περιορισμένης δυνατότητας αναγωγής εκ μέρους του Δημοσίου σε κραυγαλέες, ομολογουμένως, περιπτώσεις πραγματικής κατάχρησης εξουσίας του δικαστή⁶⁴ και βαριάς αμέλειας καθιερώνει το μέτρο αναγκαίας επιμέλειας για τη δικαστική λειτουργία, με αποτέλεσμα μόνον οι σοβαρές υπερβάσεις του μέτρου αυτού να είναι δυνατόν να επισύρουν την αστική ευθύνη του δικαστή.

109. Ωστόσο, συνολικώς, το ερειζόμενο ζήτημα στην υπό κρίση υπόθεση προφανώς δεν είναι τόσο οι ουσιαστικές προϋποθέσεις της αστικής ευθύνης των δικαστικών λειτουργών, όσο η διαδικασία μέσω της οποίας παρέχεται στο Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών η δυνατότητα να ασκήσει την αγωγή κατά το δεύτερο στάδιο, ενεργώντας ως ενάγων. Αυτό το στοιχείο θα εξετάσω στη συνέχεια.

ii) Το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών ως ενάγων;

110. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι κατά το δεύτερο στάδιο, όπου και θα πρέπει να αποδειχθεί αν ο δικαστικός λειτουργός υπέπεσε σε δικαστική πλάνη λόγω κακής πίστης ή βαριάς αμέλειας, οι κανόνες που θεσπίζει το άρθρο 96, παράγραφος 3, του νόμου 303/2004 είναι προδήλως αυθαίρετοι, διότι η διαπίστωση της ευθύνης του δικαστικού λειτουργού επαφίεται αποκλειστικά στην κρίση του Δημοσίου.

111. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Ολλανδική Κυβέρνηση υποστήριξε ότι το νέο σύστημα της αστικής ευθύνης των δικαστικών λειτουργών καθίσταται προβληματικό, αν η εκτελεστική εξουσία έχει διακριτική ευχέρεια αλλά και αποφασιστικό ρόλο όσον αφορά την

⁶³ Βλ. σημείο 98 των παρουσών προτάσεων.

⁶⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι, κατά το άρθρο 99¹, παράγραφος 1, του νόμου 303/2004 απαιτείται δόλος ως στοιχείο της υποκειμενικής υπόστασης (*mens rea*), ο οποίος δεν αρκεί να είναι ενδεχόμενος: θα πρέπει ο δικαστής, όχι μόνο να παρέβη *σκοπίμως* τους εφαρμοστέους κανόνες δικαίου (γνωστικό στοιχείο), αλλά και να *επιδιώκει ή να αποδέχεται* τη βλάβη τρίτου προσώπου (βουλητικό στοιχείο, δόλος υπερχειλής ή αναγκαίος) ως συγκεκριμένη συνέπεια της παράνομης πράξης του. Εκ πρώτης όψεως, πρόκειται για την καθιερωμένη μορφή της αξιόποινης πράξης της παράβασης καθήκοντος.

άσκηση της αγωγής εξ αναγωγής. Η ίδια κυβέρνηση επισημαίνει εξάλλου την ανάγκη εξέτασης του συστήματος αυτού υπό το πρίσμα της συνολικής εκτιμήσεως των μεταρρυθμίσεων του συστήματος απονομής δικαιοσύνης της Ρουμανίας.

112. Από την πλευρά της, η Επιτροπή υποστηρίζει ότι, μολονότι η ευθύνη των δικαστών σε περιπτώσεις κακής πίστης ή βαριάς αμέλειας δεν είναι *per se* προβληματική, εντούτοις είναι αναγκαίο να προβλέπονται ορισμένες δικονομικές εγγυήσεις. Κατά την άποψη της Επιτροπής, ήδη το γεγονός ότι η αγωγή εξ αναγωγής κρίνεται από ανεξάρτητο δικαιοδοτικό όργανο αποτελεί δικονομική εγγύηση. Είναι επίσης αναγκαίο να προβλέπονται ορισμένες εγγυήσεις και όσον αφορά τις προϋποθέσεις για την άσκηση της αγωγής εξ αναγωγής. Συναφώς, η Επιτροπή αναφέρει ότι υπάρχουν διάφορες δυνατότητες. Είναι δυνατόν να περιορίζεται η άσκηση της αγωγής εξ αναγωγής στις περιπτώσεις εκείνες όπου η ποινική ή πειθαρχική ευθύνη του δικαστή έχει προηγουμένως διαπιστωθεί με αμετάκλητη απόφαση. Άλλη ενδεχόμενη εγγύηση θα μπορούσε να αποτελεί η ανάθεση της έγερσης της αγωγής εξ αναγωγής σε ανεξάρτητο δικαστικό όργανο, όπως το ΑΔΣ. Η Επιτροπή υποστηρίζει ότι οι επίμαχες εν προκειμένω διατάξεις δεν εξασφαλίζουν τις εν λόγω εγγυήσεις, διότι η άσκηση της αγωγής εξ αναγωγής επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια του Υπουργείου Δημοσίων Οικονομικών, ενώ η γνώμη της Δικαστικής Επιθεώρησης έχει αμιγώς συμβουλευτικό χαρακτήρα. Όσον αφορά το ζήτημα αυτό, η Επιτροπή συντάσσεται με ορισμένες εκ των παρατηρήσεων της GRECO και της επιτροπής της Βενετίας⁶⁵.

113. Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι οι ανησυχίες σχετικά με τις νέες διατάξεις περί αστικής ευθύνης των δικαστών περιστρέφονται, κατά κύριο λόγο, γύρω από τη συμμετοχή των εξής δύο οργάνων στη διαδικασία που καταλήγει στην απόφαση του Δημοσίου να ασκήσει την αγωγή εξ αναγωγής: του Υπουργείου Δημοσίων Οικονομικών και της Δικαστικής Επιθεώρησης.

114. Κατά το άρθρο 96, παράγραφος 7, του νόμου 303/2004, το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών *παραπέμπει* το σχετικό ζήτημα στη Δικαστική Επιθεώρηση εντός δύο μηνών από την κοινοποίηση της αμετάκλητης δικαστικής απόφασης με την οποία διαπιστώνεται ευθύνη του Δημοσίου. Το όργανο αυτό καλείται να εξακριβώσει, βάσει της διαδικασίας που προβλέπεται στο άρθρο 74¹ του νόμου 317/2004, αν η δικαστική πλάνη οφείλεται σε κακή πίστη ή βαριά αμέλεια του δικαστή κατά την άσκηση των καθηκόντων του. Εντός προθεσμίας έξι μηνών από την ημερομηνία κοινοποίησης της σχετικής έκθεσης, σύμφωνα με το άρθρο 96, παράγραφος 8, του νόμου 303/2004, το Δημόσιο, μέσω του Υπουργείου Δημοσίων Οικονομικών, *έχει δικαίωμα αναγωγής* κατά του δικαστή, εάν, κατόπιν της συμβουλευτικής έκθεσης της Δικαστικής Επιθεώρησης περί της οποίας γίνεται λόγος ανωτέρω και «της δικής του αξιολόγησης», εκτιμήσει ότι η δικαστική πλάνη οφείλεται σε κακή πίστη ή βαριά αμέλεια του δικαστή κατά την άσκηση των καθηκόντων του.

115. Υπάρχει ένα στοιχείο που θεωρώ ότι αξίζει να τονιστεί ευθύς εξαρχής: αν κατανοώ ορθά τις εθνικές διατάξεις, ο ρόλος του Υπουργείου Δημοσίων Οικονομικών περιορίζεται στο να αποφασίσει αν θα ασκήσει την αγωγή εξ αναγωγής, περνώντας έτσι στο δεύτερο στάδιο. Επομένως, από πρακτική άποψη, το εν λόγω υπουργείο είναι απλώς ο δυνητικός ενάγων μιας δίκης που προβλέπεται ότι θα διεξαχθεί ενώπιον ανεξάρτητου δικαστηρίου. Επιπλέον, το ίδιο υπουργείο μπορεί να ενεργήσει μόνον εάν, κατόπιν άλλης ένδικης διαδικασίας, διεξαχθείσας ενώπιον άλλου ανεξάρτητου δικαστηρίου, εκδοθεί αμετάκλητη δικαστική απόφαση διά της οποίας διαπιστώνεται ότι συνέτρεξε πράγματι περίπτωση δικαστικής πλάνης, και το Δημόσιο υπέχει ευθύνη γι' αυτήν.

⁶⁵ Βλ. σημεία 62 έως 64 των παρουσών προτάσεων.

116. Κατά συνέπεια, από πρακτική άποψη, η διακριτική ευχέρεια του Υπουργείου Δημοσίων Οικονομικών όσον αφορά τη λήψη της απόφασής του «συμπιέζεται», στην πραγματικότητα, μεταξύ δύο αποφάσεων ανεξάρτητων πολιτικών δικαστηρίων. Εντός ενός τέτοιου πλαισίου, και πάλι αντιμετωπίζω κάποια δυσκολία να αντιληφθώ πού ακριβώς έγκειται η ασυμβατότητα της ρύθμισης εκείνης δυνάμει της οποίας το δημόσιο ταμείο, το οποίο έχει προηγουμένως κληθεί να καταβάλει αποζημίωση στον ζημιωθέντα ιδιώτη κατόπιν της ανεξάρτητης κρίσης ενός πολιτικού δικαστηρίου, νομιμοποιείται ενεργητικώς να ασκήσει, ως ενάγων, αναγωγική αξίωση κατά του δικαστή που προκάλεσε, ενδεχομένως, τη ζημία λόγω κακής πίστης ή βαριάς αμέλειας⁶⁶. Εξάλλου, το υπουργείο δεν δύναται να αποφανθεί το ίδιο επί του ζητήματος της αστικής ευθύνης – αποφασίζει απλώς εάν θα προσφύγει ενώπιον άλλου (ανεξάρτητου) δικαστηρίου.

117. Ποιες είναι, πέραν των ανωτέρω, οι αναγκαίες ασφαλιστικές δικλίδες που θα έπρεπε να προβλέπει ένα τέτοιο σύστημα έναντι ενδεχόμενης κατάχρησης από πλευράς της δημόσιας εξουσίας, συνιστάμενης στην άσκηση πιέσεων στους δικαστές; Κατ' αρχάς, η άποψη ότι θα πρέπει να προβλεφθούν πρόσθετες ασφαλιστικές δικλίδες υπονοεί ότι, στο εν λόγω κράτος μέλος, δύο διαφορετικά επίπεδα ανεξάρτητων δικαστηρίων, με διαθέσιμα όλα τα προβλεπόμενα ένδικα μέσα⁶⁷, δεν επαρκούν για την αποτροπή των καταχρήσεων διαρθρωτικού χαρακτήρα. Εάν όμως εκκινήσουμε από αυτήν την παραδοχή, τι είδους δικαστική ανεξαρτησία απομένει να διαφυλαχθεί εντός ενός τέτοιου συστήματος; Εφόσον η ύπαρξη δύο επιπέδων δικαιοδοτικής κρίσης εξακολουθεί να αφήνει περιθώριο για καταχρήσεις, τυχόν προσθήκη ενός τρίτου επιπέδου, με τη μορφή ενδεχομένως πειθαρχικής διαδικασίας, θα σήμαινε ότι μπορούν να διορθωθούν τα πάντα; Εξάλλου, και από διαρθρωτική άποψη, το ενδεχόμενο να επηρεαστεί το πρώτο στάδιο της διαδικασίας που αφορά τη διαπίστωση ευθύνης του Δημοσίου, προκειμένου να ασκηθούν πιέσεις σε συγκεκριμένο δικαστή, μέσω της επιλεκτικής κρίσης σχετικά με την εις βάρος του άσκηση αγωγής εξ αναγωγής, θα μπορούσε επίσης να θεωρηθεί ρεαλιστικό μόνο στην ιδιαίτερη περίπτωση ενός κράτους μέλους που ενεργεί ως αυτόχειρας, πρόθυμος να επηρεάσει προς βλάβη του τα εθνικά του δικαστήρια, ουσιαστικά παρακινώντας τα να επιδικάζουν αποζημιώσεις εις βάρος του, προκειμένου να ασκήσει πιέσεις σε δικαστές κατά το δεύτερο στάδιο.

118. Εν πάση περιπτώσει, και πάλι δεν αντιλαμβάνομαι με ποιον τρόπο –εντός της έννομης τάξης της Ένωσης, όπου η δικονομική αυτονομία και η θεσμική πολυμορφία μεταξύ των κρατών μελών γίνεται σεβαστή– θα μπορούσε να κριθεί *per se* ασύμβατο με την ενωσιακή αρχή της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης εθνικό σύστημα στο πλαίσιο του οποίου η ενδεχόμενη αστική ευθύνη των δικαστών μπορεί να διαγνωστεί μόνον κατόπιν δύο διακριτών ενδίκων διαδικασιών ενώπιον (ανεξάρτητων) πολιτικών δικαστηρίων, που υπόκεινται σε έλεγχο και στα διαθέσιμα κατά το οικείο εθνικό σύστημα ένδικα μέσα.

119. Ασφαλώς, θα μπορούσαν να επινοηθούν και άλλες διευθετήσεις θεσμικού ή δικονομικού χαρακτήρα. Θα μπορούσε ενδεχομένως η διάγνωση της ευθύνης του δικαστή, αστικής ή πειθαρχικής, να εξαρτάται αποκλειστικά από την έκδοση αμετάκλητης απόφασης εκείνου του οργάνου που αποφαινεται επί πειθαρχικών διαδικασιών εντός του δικαστικού σώματος. Υπό συγκεκριμένες περιστάσεις, αυτή θα μπορούσε να είναι η πλέον λογική και ενδεδειγμένη προσέγγιση, η οποία διασφαλίζει τη συνεκτική αντιμετώπιση των διαδικασιών πειθαρχικής και

⁶⁶ Όπως επισημαίνει επίσης η επιτροπή της Βενετίας, δεδομένου ότι το υπουργείο αυτό έχει την ευθύνη για το δημόσιο ταμείο, δεν θα πρέπει επ' ουδενί να αποκλείεται το ενδεχόμενο να εκπροσωπεί το Δημόσιο σε δίκες αυτού του είδους. Βλ. σημείο 62 των παρουσών προτάσεων.

⁶⁷ Στο δεύτερο στάδιο, το εφετείο της κατοικίας του εναγομένου, κατά της απόφασης του οποίου υπάρχει η δυνατότητα αναιρέσεως ενώπιον του Înalta Curte de Casație și Justiție (Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου) –βλ. σημείο 10 των παρουσών προτάσεων.

αστικής ευθύνης⁶⁸. Εντούτοις, τα επιχειρήματα υπέρ ενός θεωρητικά καλύτερου θεσμικού σχεδιασμού δεν οδηγούν αυτομάτως στο συμπέρασμα ότι οι επιταγές της αρχής της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης δεν τηρούνται απλώς και μόνον επειδή ο θεσμικός σχεδιασμός που έχει προβλεφθεί είναι διαφορετικός⁶⁹. Πράγματι, από την άποψη των απαιτήσεων της ενωσιακής αρχής της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης, το καθοριστικό στοιχείο δεν είναι τόσο ο χαρακτήρας –πειθαρχικός, αστικός ή ποινικός– του δικαιοδοτικού οργάνου που τελικά αποφασίζει, αλλά η ανεξαρτησία του.

120. Ωστόσο, αν εστιάσει κανείς στο συγκεκριμένο στοιχείο του ρόλου που διαδραματίζει το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών κατά τη λήψη της απόφασης σχετικά με την άσκηση της αγωγής εξ αναγωγής, φαίνεται ότι υπάρχει ασάφεια σχετικά με το ποιο ακριβώς κανόνες τη διέπουν. Κατανοώ ότι τούτο οφείλεται, εν μέρει, στο γεγονός ότι, επί του ζητήματος αυτού, δεν υπάρχουν παραδείγματα εφαρμογής στην πράξη. Η Ρουμανική Κυβέρνηση υποστήριξε ότι, κατ' αρχάς, η αγωγή *δεν ασκείται αυτομάτως*. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ωστόσο, η ίδια Κυβέρνηση διευκρίνισε ότι η άσκηση της αγωγής εξ αναγωγής *προϋποθέτει* την κατάρτιση έκθεσης από τη Δικαστική Επιθεώρηση που διαπιστώνει ότι η δικαστική πλάνη προκλήθηκε συνεπεία κακής πίστης ή βαριάς αμέλειας.

121. Επομένως, προκύπτει ότι, αντί να επιβάλλει στο Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών την υποχρέωση να ασκήσει την αγωγή, το άρθρο 96, παράγραφος 7, του νόμου 303/2004 καθορίζει μια συστηματική διαδικασία την οποία *οφείλει* να κινήσει το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών, παραπέμποντας την υπόθεση στη Δικαστική Επιθεώρηση σε κάθε περίπτωση ευδοκίμησης αγωγής κατά του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης. Τούτο σημαίνει ότι η διάγνωση της ευθύνης του Δημοσίου συνεπάγεται αυτομάτως τη διενέργεια έρευνας σχετικά με ενδεχόμενη κακή πίστη ή βαριά αμέλεια εκ μέρους του δικαστή, η οποία καταλήγει στη συνέχεια στην κατάρτιση σχετικής έκθεσης.

122. Φρονώ ότι και μόνη η πρόβλεψη ότι η απόφαση όσον αφορά είτε την ευθύνη του Δημοσίου είτε την ενδεχόμενη επακόλουθη αστική ευθύνη του δικαστή σε περιπτώσεις κακής πίστης ή βαριάς αμέλειας μπορεί να λαμβάνεται μόνον από ανεξάρτητο δικαστήριο αποτελεί επαρκή εγγύηση αυτή καθεαυτήν. Ωστόσο, λαμβανομένης υπόψη της πρόθεσης του εθνικού νομοθέτη να επιβάλει πρόσθετες εγγυήσεις όσον αφορά την άσκηση της διακριτικής ευχέρειας του ενάγοντος πριν από το δεύτερο στάδιο, η συμμετοχή της Δικαστικής Επιθεώρησης στη διαδικασία, ως ανεξάρτητου οργάνου του ΑΔΣ, επιφορτισμένου με τις πειθαρχικής φύσεως έρευνες εντός του δικαστικού σώματος, αποτελεί στοιχείο ικανό να ενισχύσει τις εγγυήσεις του συστήματος. Με την επιφύλαξη, πάντως, των εξής δύο προϋποθέσεων: πρώτον, ότι η ίδια η Δικαστική Επιθεώρηση είναι ανεξάρτητη. Δεύτερον, ότι, αν η έκθεση την οποία συντάσσει καταλήγει σε απαλλακτικό συμπέρασμα, θα πρέπει να έχει δεσμευτικό χαρακτήρα για το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών.

123. Όσον αφορά την πρώτη προϋπόθεση, και όπως επισημαίνω στις προτάσεις μου στην υπόθεση *Asociația Forumul Judecătorilor din România* κ.λπ., μολονότι η Δικαστική Επιθεώρηση δεν αποφαιίνεται επί πειθαρχικών ζητημάτων, είναι μάλλον προφανές ότι οι εξουσίες της προς διεξαγωγή ερευνών είναι ικανές, και ανεξάρτητα από τις εγγυήσεις τις οποίες περιβάλλεται το

⁶⁸ Συνεκτική μεν αντιμετώπιση και συντονισμός, όχι όμως κατ' ανάγκην περισσότερες εγγυήσεις διαρθρωτικής ανεξαρτησίας. Εάν πράγματι υφίσταται φόβος καταστρατηγήσεως συγκεκριμένων διαδικασιών εκ μέρους ορισμένων χώρων του πολιτικού φάσματος, ή ακόμη και ορισμένων τμημάτων της δικαστικής εξουσίας, η ανάθεση του συνόλου των εξουσιών λήψης αποφάσεων σε μία μόνον κεντρική αρχή αποτελεί πολύ κακή ιδέα από άποψη θεσμικού σχεδιασμού. Στο ίδιο πνεύμα με τα όσα προτείνω στο σημείο 307 των προτάσεων AFJR, και από την άποψη των δυνατοτήτων διαρθρωτικής ανεξαρτησίας, ευκολότερο θα είναι για κάποιον κακοπροαίρετο να ελέγξει ένα ή περισσότερα πειθαρχικά συμβούλια στην πρωτεύουσα, παρά δεκαπέντε εφετεία καταναμημένα σε ολόκληρη τη χώρα.

⁶⁹ Βλ., επίσης, σημεία 68 έως 70 των παρούσων προτάσεων.

όργανο που λαμβάνει την τελική απόφαση στην πειθαρχική διαδικασία, να έχουν ως αποτέλεσμα την άσκηση πίεσης στα πρόσωπα που έχουν το καθήκον εκδίκασης μιας διαφοράς⁷⁰. Φρονώ επομένως ότι, στο πλαίσιο ενός συστήματος όπως το επίμαχο εν προκειμένω, παρίσταται επιτακτική ανάγκη να είναι σε εύλογο βαθμό αμερόληπτο το ίδιο το όργανο που είναι επιφορτισμένο με το καθήκον να προβεί σε εμπεριστατωμένη εκτίμηση όσον αφορά ζητήματα κακής πίστης ή βαριάς αμέλειας. Συναφώς, ωστόσο, ούτε η απόφαση περί παραπομπής, ούτε οι διάδικοι έχουν προβάλει ενώπιον του παρόντος Δικαστηρίου επιχειρήματα ικανά να θέσουν υπό αμφισβήτηση την αμεροληψία της Δικαστικής Επιθεώρησης⁷¹.

124. Όσον αφορά τη δεύτερη προϋπόθεση, παρά το γεγονός ότι το Δικαστήριο ζήτησε ρητώς διευκρινίσεις κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, παραμένει αβέβαιο εάν το Υπουργείο Δημοσίων Οικονομικών δύναται να ασκήσει την αγωγή στην περίπτωση που η έκθεση της Δικαστικής Επιθεώρησης καταλήξει στο συμπέρασμα ότι *δεν συνέτρεξε περίπτωση* κακής πίστης ή βαριάς αμέλειας. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Ρουμανική Κυβέρνηση διευκρίνισε ότι, μολονότι δεν καθίσταται προφανές από το γράμμα της διατάξεως, η διαπίστωση της κακής πίστης ή της βαριάς αμέλειας στην έκθεση της Δικαστικής Επιθεώρησης αποτελεί προϋπόθεση για την εκ μέρους του Υπουργείου Δημοσίων Οικονομικών άσκηση της αγωγής εξ αναγωγής.

125. Εάν έτσι έχουν όντως τα πράγματα, κάτι που τελικά εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να εξακριβώσει, τότε το σύστημα παρέχει όχι μόνο τις αναγκαίες εγγυήσεις (ήτοι ότι η διαπίστωση της προσωπικής ευθύνης του δικαστή υπόκειται σε μάλλον αυστηρές προϋποθέσεις και μπορεί να γίνει μόνον από ανεξάρτητο δικαστήριο), αλλά και επιπρόσθετες εγγυήσεις, πέρα και πάνω από το αυστηρώς αναγκαίο μέτρο (π.χ., ότι το υπουργείο, ως ενάγων κατά το δεύτερο στάδιο, οφείλει να τηρεί συγκεκριμένες προϋποθέσεις προκειμένου να ασκήσει την αγωγή εξ αναγωγής ενώπιον ανεξάρτητου δικαστηρίου).

iii) Τα δικαιώματα άμυνας

126. Στην απόφασή του περί παραπομπής, το αιτούν δικαστήριο αναφέρει ότι ο δικαστής δεν έχει τη δυνατότητα να ασκήσει πλήρως τα δικαιώματα άμυνας του. Κατ' αρχάς, το εθνικό δικαστήριο εκτιμά ότι το πρώτο στάδιο, στο οποίο μετέχουν αποκλειστικά ο ζημιωθείς ιδιώτης ως ενάγων και το Δημόσιο ως εναγόμενος, αποκλείει από τη διαδικασία τον ουσιαστικά ενδιαφερόμενο δικαστικό λειτουργό. Τούτο μπορεί να θίγει την αρχή της εκατέρωθεν ακροάσεως και τα δικαιώματα άμυνας του δικαστή κατά την επακόλουθη δίκη, στο πλαίσιο της οποίας το Δημόσιο μπορεί να στραφεί αναγωγικά κατά του δικαστή, δεδομένου ότι το νομικό ζήτημα της υπάρξεως δικαστικής πλάνης επιλύεται κατά το πρώτο στάδιο.

127. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Επιτροπή υποστήριξε ότι η κρίση περί δικαστικής πλάνης δεν επιτρέπεται να επάγεται ευθύνη του δικαστή, εάν αυτός δεν είχε τη δυνατότητα να εκθέσει τις απόψεις του στο πλαίσιο της δίκης που κατέληξε στη διαπίστωση της εν λόγω πλάνης. Θα πρέπει ο δικαστής να ακουστεί και στο πλαίσιο της διαδικασίας που έχει ως αντικείμενο τη διαπίστωση της ευθύνης του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης.

⁷⁰ Βλ. σημεία 267 έως 269 των προτάσεων AFJR.

⁷¹ Βεβαίως, η πρότασή μου, που διαλαμβάνεται στα σημεία 274 έως 278 των προτάσεων AFJR, εκφράζει αμφιβολίες όσον αφορά τον προσωρινό διορισμό του προϊσταμένου επιθεωρητή της Δικαστικής Επιθεώρησης σύμφωνα με το έκτακτο κυβερνητικό διάταγμα 77/2018. Αυτό όμως δεν μπορεί να νοηθεί ως διαπίστωση περί έλλειψης αμεροληψίας του ίδιου του θεσμικού οργάνου. Επιπλέον, από τη διαπίστωση περί ασυμβατότητας ενός διαρθρωτικού στοιχείου του συστήματος απονομής δικαιοσύνης ουδόλως συνάγεται ότι όλα ανεξαίρετως τα λοιπά στοιχεία, που σχετίζονται με το επίμαχο θεσμικό όργανο και με το επίμαχο στοιχείο, έχουν και αυτά αυτομάτως «μολυνθεί». Κατά τη λογική αυτή, ολόκληρο το σύστημα απονομής δικαιοσύνης θα μπορούσε, αργά ή γρήγορα, να κριθεί μη συμβατό «εξ αντανακλάσεως».

128. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Ρουμανική Κυβέρνηση διευκρίνισε ότι ο εναγόμενος δικαστής μπορεί να αμφισβητήσει εκ νέου, στο πλαίσιο της διαδικασίας διάγνωσης της ενδεχόμενης δικής του ευθύνης, όλες τις διαπιστώσεις ως προς την ύπαρξη δικαστική πλάνης που περιλαμβάνονται στην απόφαση με την οποία διαπιστώθηκε ευθύνη του Δημοσίου. Επιπλέον, ο δικαστής έχει το δικαίωμα συμμετοχής στη δίκη κατά του Δημοσίου μέσω άσκησης παρέμβασης.

129. Φοβούμαι ότι, όσον αφορά το συγκεκριμένο αυτό ζήτημα, το Δικαστήριο μάλλον στερείται των απαιτούμενων στοιχείων. Παραμένει ασαφές αν το δικαστήριο που αποφαινεται επί του ζητήματος της δικαστικής πλάνης κατά το πρώτο στάδιο είναι υποχρεωμένο να κάνει δεκτή τυχόν αίτηση άσκησης παρέμβασης. Παραμένει επίσης ασαφής η δικονομική θέση του δικαστή στο πλαίσιο της εν λόγω δίκης. Τέλος, και συνεπεία του γεγονότος ότι η ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου εκκρεμής υπόθεση βρίσκεται στο πρώτο στάδιο και όχι στο δεύτερο, παραμένει εξόχως ασαφής ο τρόπος κατά τον οποίο η όποια οριστική διαπίστωση του πολιτικού δικαστηρίου, κατά το πρώτο στάδιο, σε σχέση με την ύπαρξη δικαστικής πλάνης θα ληφθεί υπόψη κατά το δεύτερο στάδιο. Εξάλλου, ο ορισμός του ουσιαστικού δικαίου περί του τι ακριβώς συνιστά δικαστική πλάνη φαίνεται ότι παραμένει ο ίδιος σε αμφότερα τα στάδια: το στοιχείο που προστίθεται κατά το δεύτερο στάδιο είναι το υποκειμενικό στοιχείο της κακής πίστης ή της βαριάς αμέλειας, σε σχέση όμως με την ίδια δικαστική πλάνη.

130. Εν πάση περιπτώσει, φρονώ ότι ο δικαστής κατά του οποίου έχει ασκηθεί αγωγή λόγω αστικής ευθύνης κατά το δεύτερο στάδιο θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να αμφισβητήσει *όλα ανεξαιρέτως τα στοιχεία* που αφορούν την υπόθεση: ήτοι, όλα τα καθοριστικά στοιχεία που μπορεί να χρησιμοποιηθούν προς θεμελίωση της προβαλλόμενης δικαστικής του πλάνης, όπως ορίζονται από το άρθρο 96, παράγραφος 3, του νόμου 303/2004, αλλά και το στοιχείο του δόλου (ή της έλλειψης αυτού) αναφορικά με την πλάνη αυτή, κατά το άρθρο 99¹ του νόμου 303/2004. Με ποιον ακριβώς τρόπο θα ασκηθεί πλήρως ένα τέτοιο δικαίωμα άμυνας στο πλαίσιο των δύο δικών αποτελεί πράγματι ζήτημα που επαφίεται στο εθνικό δίκαιο. Το μόνο που είναι απολύτως σαφές είναι αυτό που *δεν επιτρέπεται να συμβεί*, ήτοι το να βρεθεί ο δικαστής κατά το δεύτερο στάδιο, καίτοι δεν έχει συμμετάσχει κατά τρόπο ουσιαστικό στο πρώτο στάδιο, αντιμέτωπος με τη διαπίστωση δικαστικής πλάνης, η οποία έχει γίνει κατά το πρώτο στάδιο, ουσιαστικά προδικάζοντας τη δίκη του προσωπική ευθύνη.

131. Στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να κρίνει κατά πόσον οι εθνικοί δικονομικοί κανόνες που είναι εφαρμοστέοι στο πλαίσιο εκδίκασης της εκ μέρους του Δημοσίου αγωγής εξ αναγωγής επιτρέπουν την κατά τα ανωτέρω πλήρη άσκηση των δικαιωμάτων άμυνας του δικαστή. Αν κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει, στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται η ερμηνεία των εθνικών δικονομικών διατάξεων κατά τρόπο σύμφωνο προς τις επιταγές του άρθρου 47 του Χάρτη σχετικά με τα δικαιώματα άμυνας, προκειμένου να δοθεί στον δικαστή η δυνατότητα, στο πλαίσιο είτε της δίκης μεταξύ του ζημιωθέντος τρίτου και του Δημοσίου, είτε, οπωσδήποτε και το αργότερο, της δίκης μεταξύ Δημοσίου και δικαστή, να προβάλει πλήρως τους ισχυρισμούς του όσον αφορά το σύνολο των προβαλλόμενων στοιχείων.

γ) Το συμπέρασμα και μία επιφύλαξη

132. Κατά την άποψή μου, δεν αντιβαίνουν στο άρθρο 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη, ούτε στο άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ, εθνικές διατάξεις σχετικές με την ευθύνη του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης όπως η ρύθμιση του άρθρου 96, παράγραφος 3, του νόμου 303/2004, αλλά ούτε και η πρόβλεψη της δυνατότητας του Δημοσίου να ασκήσει, στη συνέχεια, αγωγή εξ αναγωγής κατά του οικείου δικαστή λόγω αστικής ευθύνης σε περιπτώσεις κακής

πίστης ή βαριάς αμέλειας εκ μέρους του, υπό την προϋπόθεση να παρέχονται στο πλαίσιο των διαδικασιών αυτών επαρκείς εγγυήσεις ότι οι δικαστικοί λειτουργοί δεν υφίστανται άμεσες ή έμμεσες πιέσεις, ικανές να επηρεάσουν τις αποφάσεις τους. Στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να εκτιμήσει, υπό το πρίσμα όλων των στοιχείων που τέθηκαν υπόψη του, αν το άρθρο 96 του νόμου 303/2004, οι λοιποί σχετικοί εθνικοί κανόνες και η εφαρμογή τους στην πράξη πληρούν τις εν λόγω προϋποθέσεις.

133. Φρονώ ότι, στο πλαίσιο της υπό κρίση υποθέσεως και βάσει των στοιχείων που τέθηκαν υπόψη του Δικαστηρίου, οποιοδήποτε άλλο συμπέρασμα θα προσέγγιζε επικίνδυνα είτε την υποστήριξη της άποψης ότι το δίκαιο της Ένωσης επιβάλλει πλήρη λειτουργική ασυλία των εθνικών δικαστών είτε την ουσιαστική εμπλοκή του Δικαστηρίου σε μια διαδικασία επανασχεδιασμού εθνικών θεσμών και διαδικασιών, μέσω της αφαίρεσης ορισμένων αρμοδιοτήτων από έναν θεσμό (τα πολιτικά δικαστήρια) και της κατ' ουσίαν μεταβίβασής του σε έναν άλλον (τα πειθαρχικά συμβούλια ή άλλα όργανα του ΑΔΣ), χωρίς να υπάρχει κανένας συγκεκριμένος λόγος προς τούτο, πέρα από μια ορισμένη, εκ των προτέρων σχηματισθείσα άποψη σχετικά με το δέον πλαίσιο λογοδοσίας των δικαστών. Περιττεύει η επισήμανση ότι αυτό όχι μόνο θα ερχόταν σε αντίθεση με την αρχή της εθνικής θεσμικής και δικονομικής αυτονομίας, αλλά θα καθιστούσε επιπλέον και πλείονες άλλες εθνικές διευθετήσεις, που είναι εν ισχύ στα κράτη μέλη, ασύμβατες με το δίκαιο της Ένωσης.

134. Όπως τονίζεται στις προτάσεις μου στην υπόθεση *Asociația Forumul Judecătorilor din România* κ.λπ.⁷², αλλά και στις πρόσφατες αποφάσεις του Δικαστηρίου σχετικά με την ανεξαρτησία των Πολωνών δικαστών⁷³, η εκτίμηση των κανόνων που αφορούν την οργάνωση της δικαιοσύνης και τη διάκριση των εξουσιών συνδέεται στενά με το ευρύτερο νομικό και πραγματικό πλαίσιο. Πλην της περίπτωσης κατά την οποία εξετάζεται μόνο η *in abstracto* συμβατότητα μιας θεσμικής κατασκευής, η εκτίμηση των εν λόγω κανόνων δεν μπορεί να διαχωριστεί από τις πραγματικές περιστάσεις και τα παραδείγματα της εφαρμογής τους στην πράξη. Υπό την έννοια αυτή, εθνικοί κανόνες που αποσκοπούν να προαγάγουν τη λογοδοσία των δικαστικών λειτουργών, όσο τέλειοι και αν φαίνονται σε θεωρητικό επίπεδο, ασφαλώς στην πράξη δεν είναι άτρωτοι έναντι εσωτερικών ή εξωτερικών πιέσεων.

135. Ωστόσο, και όπως έχω τονίσει επανειλημμένα στις παρούσες προτάσεις, δεν έχει υποβληθεί στην υπό κρίση υπόθεση κανένα στοιχείο από το οποίο να προκύπτει με ποιον ακριβώς τρόπο οι επίμαχοι εν προκειμένω κανόνες θα είναι ευάλωτοι σε καταχρήσεις, σε συνδυασμό με άλλους κανόνες, ή με ποιον τρόπο γίνονται όντως αντικείμενο καταχρήσεων στην πράξη.

136. Επομένως, το ανωτέρω συμπέρασμά μου ισχύει εντός του αφηρημένου πλαισίου που τέθηκε στην κρίση του παρόντος Δικαστηρίου, όπου οι διάδικοι ρητώς συνομολόγησαν ότι δεν υπάρχει ούτε εφαρμογή στην πράξη ούτε ενδείξεις σχετικές με την (κατά)χρηση στην πράξη του νέου συστήματος ως μέσου άσκησης πιέσεων στους δικαστές. Προφανώς, το συμπέρασμα αυτό δεν αποκλείει το ενδεχόμενο διαφορετικής κρίσης εθνικού δικαστηρίου, ή ακόμη και του παρόντος Δικαστηρίου, υπό το πρίσμα μελλοντικών εξελίξεων σχετικών με την πρακτική εφαρμογή του συστήματος που εκτιμήθηκε εν προκειμένω.

⁷² Σημεία 242 έως 244 των προτάσεων AFJR, καθώς και σημεία 73 και 74 των παρούσων προτάσεων.

⁷³ Απόφαση της 19ης Νοεμβρίου 2019, Α. Κ. κ.λπ. (Ανεξαρτησία του πειθαρχικού τμήματος του Ανωτάτου Δικαστηρίου) (C-585/18, C-624/18 και C-625/18, EU:C:2019:982, σκέψη 142).

V. Πρόταση

137. Υπό το πρίσμα των προεκτεθέντων, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει στα προδικαστικά ερωτήματα την ακόλουθη απάντηση: δεν αντιβαίνουν στο άρθρο 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ούτε στο άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ, εθνικές διατάξεις σχετικές με την ευθύνη του Δημοσίου λόγω δικαστικής πλάνης, όπως η διάταξη του άρθρου 96, παράγραφος 3, του *Legea nr. 303/2004 privind statutul judecătorilor și procurorilor* (νόμου 303/2004 περί του καθεστώτος των δικαστών και των εισαγγελέων), αλλά ούτε και η πρόβλεψη της δυνατότητας του Δημοσίου να ασκήσει, στη συνέχεια, αγωγή εξ αναγωγής κατά του οικείου δικαστή λόγω αστικής ευθύνης σε περιπτώσεις κακής πίστης ή βαριάς αμέλειας εκ μέρους του, υπό την προϋπόθεση να παρέχονται, στο πλαίσιο των διαδικασιών αυτών, επαρκείς εγγυήσεις ότι οι δικαστικοί λειτουργοί δεν υφίστανται άμεσες ή έμμεσες πιέσεις, ικανές να επηρεάσουν τις αποφάσεις τους. Στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να εκτιμήσει, υπό το πρίσμα όλων των στοιχείων που τέθηκαν υπόψη του, αν το άρθρο 96 του νόμου 303/2004, οι λοιποί σχετικοί εθνικοί κανόνες, και η εφαρμογή τους στην πράξη, πληρούν τις εν λόγω προϋποθέσεις.